

SEBASTIÀ SERRA I BUSQUETS. Catedràtic emèrit d'història contemporània de la UIB

MOBILITZACIONS CIUTADANES EN DEFENSA DELS ESPAIS NATURALS

En el conjunt d'articles d'aquest número volem destacar mobilitzacions ciutadanes en defensa de la terra, del paisatge i dels ciutadans de cada un dels Països Catalans, al llarg del que anomenem la història recent. La cronologia que hem seguit és des dels anys seixanta i setanta del segle xx fins a l'actualitat. Les autores i autors procedeixen d'àmbits universitaris i especialitats diverses i s'han caracteritzat per la recerca, la transferència de coneixements i l'activisme. En aquests *Plecs* han participat persones de diferents procedències i edats ben diferenciades però amb objectius comuns. Els resultats de les mobilitzacions són molt diversos: el proteccionisme ha estat guanyador en moltes ocasions però no en totes. L'impacte en l'opinió pública ha anat creixent al llarg de diverses conjuntures, si bé cal dir que els processos en moltes ocasions tenen prou semblances. En aquest sentit, cal

fer ressaltar el paper dels mitjans de comunicació locals, comarcals i generals al moment d'avaluar la participació ciutadana, els canvis de mentalitat i la incidència sobre els poders públics i les institucions. Com a punt de partida hem de destacar els estudis generals i de detall que configuren el conjunt de treballs del que recentment s'ha anomenat la història ambiental.

La importància de la transferència de coneixements ha estat fonamental i cal destacar la interrelació entre els estudis de diversos àmbits, com ara els que referencien la cultura popular, l'esbarjo dels sectors populars i la recerca universitària. En aquest darrer àmbit podem considerar des dels estudis dels espais físics fins als que aprofundeixen en els aspectes humans. Un tema de gran rellevància i que permet ésser ben especificat és l'excursionisme, amb les activitats promogudes, la seva difusió i la seva força com a moviment associatiu.

Hem de parlar necessàriament de la diversitat d'associacions, col·lectius i plataformes que han participat en el moviment proteccionista. La transversalitat ha estat fonamental i cal valorar cada una de les mobilitzacions, els seus precedents i els resultats.

En aquest sentit cal fer un seguiment de la gestió del patrimoni natural i cultural sense permetre que es desvinculi de l'acció col·lectiva que ha permès el proteccionisme. No entrem en aquest moment en el conjunt de legislacions, però sí que cal tenir-ho ben present. També cal dir que hem escollit uns espais concrets de cada territori però també s'han ofert visions de síntesi. Això sí, la recerca continua i les perspectives de transferència de coneixement són ben actives, així com les mobilitzacions. ■

Arxipèlag de Cabrera. Fotografia: Aina Serra Ripoll.



(defensa dels espais naturals)

JUDIT GIL-FARRERO. Universitat de Saragossa

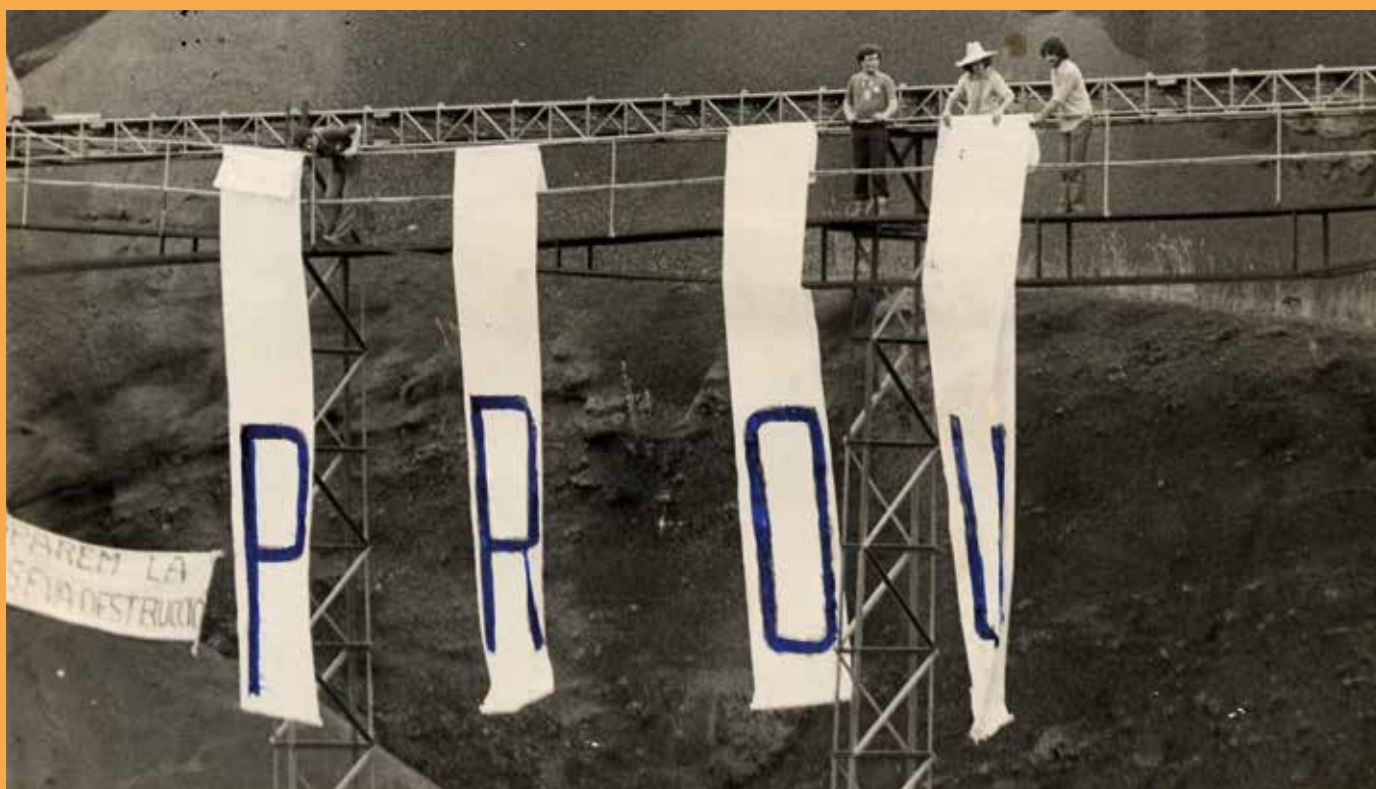
LA MOBILITZACIÓ PELS ESPAIS NATURALS A CATALUNYA: LES CAMPANYES DE SALVAGUARDA DE LA ZONA VOLCÀNICA DE LA GARROTXA I DELS AIGUAMOLLS DE L'EMPORDÀ

Durant les dècades dels setanta i vuitanta es va produir a Catalunya l'emergència de moviments de base popular molt actius en diferents àmbits. Tots ells eren una reacció a la dictadura franquista, a dècades de repressió i d'absència de drets i llibertats, i van comptar amb una àmplia participació de persones joves, moltes d'elles estudiants. Atesa la contemporaneïtat de molts d'aquests moviments, va ser habitual que s'establissin sinergies entre ells i que els seus membres participessin en més d'un al mateix temps. En la mobilització de caràcter ambiental (ecologista, antinuclear, de defensa d'espais naturals...) destaca la participació de científics i

científiques que van mostrar el seu suport a les protestes o demandes, alhora que legitimaven els discursos reivindicatius des de la seva posició com a figures expertes en ciències naturals. Un altre element propi d'aquesta mobilització va ser el rebuig als efectes ambientals negatius del model *desarrollista* del règim: la natura estava amenaçada, en perill, i calia fer alguna cosa per salvar-la (Calero Valverde *et al.*, 2023; Gil-Farrero, 2018, 2023).

Entre les mobilitzacions ambientals d'abast territorial ampli cal esmentar la publicació de *Natura, ús o abús? Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans* (1976 i

Pancartes contra l'explotació minera del Croscat el 1977. Autor: Santi Vilanova. Arxiu Comarcal de la Garrotxa.



1988), resultat d'un projecte engegat per la Institució Catalana d'Història Natural quan va reprendre l'activitat el 1972 i redactada per més de vuitanta especialistes en diferents disciplines amb perfils diversos (població local, activistes, membres de l'àmbit acadèmic). D'altra banda, el juny de 1976 un grup de persones pertanyents al món acadèmic i excursionista, així com naturalistes i professionals de diferents àmbits, van fundar la Lliga per a la Defensa del Patrimoni Natural (DEPANA), que segueix activa i ha participat en múltiples lluites conservacionistes i ecologistes a Catalunya. Ja a la tardor, l'Assemblea de Catalunya (AC) va publicar el manifest *Salvem Catalunya per a la Democràcia*, on es podia llegir que «la lluita pel retorn de la sobe­rania al poble és inseparable d'un combat per salvar el patrimoni natural de Catalunya», raó per la qual feia «una crida a la mobilització popular a l'entorn dels grans problemes que afecten el medi ambient a Catalunya». En paral·lel, el Congrés de Cultura Catalana (CCC) va engegar la Campanya per a la Salvaguarda del Patrimoni Natural, amb els objectius de sensibilitzar i conscienciar la població sobre els problemes ambientals, ser una mena de base logística per als grups que ja s'estaven mobilitzant, fer pressió davant l'administració i dur a terme accions de correcció de mals usos (Camarasa i Senent-Josa, 1977).

Van ser molt nombroses les mobilitzacions amb un abast territorial local o comarcal, contra activitats o projectes que provocaven degradació ambiental: activitats mineres, urbanització incontrolada, vessaments industrials en rius, l'abocador del Garraf, el desviament del Llobregat, etc. Algunes també reivindicaven la protecció d'algun espai natural. Dues d'elles van tenir un important impacte mediàtic: les campanyes de salvaguarda de la zona volcànica de la Garrotxa i dels aiguamolls de l'Empordà, que veurem a continuació.

LA CAMPANYA DE SALVAGUARDA DE LA ZONA VOLCÀNICA DE LA GARROTXA

L'ús de la greda o lapil·li que forma els volcans garrotxins va començar a l'edat mitjana, però a la dècada del 1960, emparada amb els permisos concedits per l'Administració i la legalitat vigent, l'explotació d'aquest material va esdevenir industrial. La intensificació de l'activitat, i la preocupació que va comportar, atès que les concessions permetien explotar tota la greda dels volcans, a finals de 1974 va mobilitzar algunes persones nascudes a la comarca. Durant l'any següent van començar l'activitat, i a finals de 1975 es va crear la Comissió Promotora per a la Protecció de la Zona Volcànica (CPPZV), formada per un professor de geologia d'institut (Xavier Gassiot) i tres estudiants universitaris (Josep Maria Mallarach, Teresa Planagumà i Miquel Riera), amb el suport del botànic Oriol de Bolòs i el geòleg Lluís Solé i Sabarís.

El principal objectiu de la CPPZV era aturar l'extracció de greda i aconseguir la declaració com a parc natural de la zona volcànica del nord-est de Catalunya. Per assolir-lo va actuar en tres àmbits diferents. El primer, en què va ser especialment activa, va ser la divulgació dels valors naturals de la zona volcànica, perquè en aquell moment hi havia un gran desconeixement del substrat volcànic de la comarca. Van impartir cursets de vulcanisme que incloïen sortides de camp, on posaven en pràctica itineraris pedagògics que havien elaborat. Aquests materials van esdevenir el llibre *Els volcans olotins i el seu paisatge. Iniciació a la seva coneixença segons nou itineraris pedagògics* (1981), escrit per Mallarach i Riera. Diversos d'aquests cursets estaven dirigits al col·lectiu de docents, de manera que el seu impacte va arribar a l'alumnat d'escoles i instituts. La CCPZV també va participar en congressos, seminaris i jornades i va dur a terme una tasca de divulgació científica molt important a la premsa comarcal, on va publicar nombrosos articles.

Les grederes del Croscat en l'època de la seva explotació. Font: Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Servei d'Imatges.



El segon àmbit d'actuació va ser la dinamització de la mobilització social. Entre altres, la CCPZV va participar en els actes de cloenda de la campanya «Salvem Catalunya per a la Democràcia» de l'AC i a principis d'octubre de 1977 va organitzar –juntament amb el CCC, l'Assemblea de la Garrotxa i el Col·lectiu d'Acció No Violenta– una festa popular a les grederes del Croscat. El cap de setmana del 15 i 16 d'octubre es van celebrar els actes de cloenda de la Campanya per a la Salvaguarda del Patrimoni Natural del CCC a Olot i als volcans del Croscat i de Santa Margarida. El tercer àmbit d'actuació va ser la denúncia (en bona part a la premsa comarcal) d'activitats o projectes que amena-

(defensa dels espais naturals)

cessin la integritat de les morfologies volcàniques, com ara l'ús del volcà Croscat com a abocador entre 1975 i 1988 o la proposta d'urbanització del volcà de Santa Margarida. També van impugnar plans urbanístics municipals de la comarca que no protegien les morfologies volcàniques. Gassiot, Mallarach i Riera van entrar a formar part de la Comissió Científica Assessora creada la tardor de 1977 amb l'encàrrec de fer un mapa de zones que calia protegir pel seu interès científic. La CPPZV es va autodissoldre el 1978.

A finals de 1980, la qüestió sobre la protecció de la zona volcànica va arribar al Parlament de Catalunya de la mà del Grup Socialista. La proposta va ser rebutjada, però mesos més tard es va aprovar per unanimitat la Llei 2/1982, de 3 de març, de protecció de la zona volcànica de la Garrotxa, que creava el Paratge Natural d'Interès Nacional de la Zona Volcànica de la Garrotxa i diverses Reserves Integrals d'Interès Geobotànic al seu interior. La llei creava una Junta de Protecció de la Zona Volcànica de la Garrotxa i una Comissió Científica d'experts per assessorar-la. Mallarach i Riera van formar part d'aquesta comissió fins al 1985, quan Riera va cessar a

Un grup de persones impedeixen el pas dels camions el juliol de 1978. Font: Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà.



petició pròpia i Mallarach va ser nomenat primer director de l'espai protegit (ho va ser fins al 1991). La llei de protecció prohibia l'extracció de greda del Croscat, que tanmateix va continuar fins al 1991. El 1994 van començar les obres de restauració del volcà, que és, alhora, un element important per a la divulgació del vulcanisme olotí i de la campanya de salvaguarda.

LA CAMPANYA DE SALVAGUARDA DELS AIGUAMOLLS DE L'EMPORDÀ

Les zones humides empordaneses antigament havien ocupat tot el pla litoral de la badia de Roses i del baix Ter, però ja al segle II a.C. (si no abans) va començar la dessecació d'aiguamolls per tal de convertir-los en terres de conreu. Aquest procés es va intensificar a l'edat mitjana, al segle XVIII i, de nou, al segle XIX (Romagosa Casals, 2007). L'interès per la

dessecació també responia a motius sanitaris: aquests indrets han estat percebuts durant segles com un focus de malalties, atesa la presència quasi endèmica del paludisme o malària.

A la dècada del 1960 diverses zones de maresma empordaneses es van transformar en urbanitzacions dedicades al turisme i a les segones residències. El projecte de construcció de Port Llevant, una marina residencial de 525 hectàrees, sobre les poques restes d'aiguamolls que quedaven a la badia de Roses, va ser el detonant de la campanya de salvaguarda. El juliol de 1976, Jordi Sargatal, estudiant de biologia, va publicar un article a la revista *Presència* on explicava els valors naturals dels aiguamolls i denunciava que les urbanitzacions eren una amenaça a aquests ecosistemes. Aquell setembre, Sargatal, Martí Boada, Francesc Giró i Enric Foixench van participar a Lieja (Bèlgica) en un col·loqui internacional sobre zones humides, on van obtenir el suport de tots els assistents per a la demanda de protecció dels aiguamolls. El novembre de 1976 es va crear el Grup de Defensa dels Aiguamolls Empordanesos (GDAE), format per una quinzena de persones, incloses Sargatal, Giró i Rosa Llinàs, que el 1980 es va integrar dins la Institució Altempordanesa per a la Defensa i l'Estudi de la Natura (IAEDEN), entitat que va continuar les mobilitzacions.

La campanya duta a terme pel GDAE/IAEDEN va tenir diverses vies d'actuació. Per una banda, es van centrar en la divulgació dels valors naturals dels aiguamolls (sobretot entre la població empordanesa, bona part de la qual, en un primer moment, veia amb bons ulls el projecte d'urbanització), a través d'exposicions, xerrades, programes de ràdio i televisió, articles a la premsa, llibres (Sargatal, Llinàs i Giró van publicar el 1978 *Els ocells de l'Empordà*), la gravació de dos curtmetratges sobre els aiguamolls, l'organització de cursets sobre aus migratòries, visites i itineraris als aiguamolls amb escoles, la participació en el Debat Costa Brava i altres activitats. Especial esment mereix la reintroducció de cigonyes als aiguamolls com a estratègia de sensibilització. Per altra banda, van dinamitzar la mobilització popular: van recollir signatures en diverses ocasions, van promoure manifestacions i una gran festa (organitzada juntament amb l'AC, el CCC, el Patronat Turístic de Girona i DEPANA) el maig de 1977 que es va acabar convertint en una marxa motoritzada. En dues ocasions es van ocupar els terrenys per evitar l'inici de les obres: durant un mes i escaig l'estiu de 1977 (promoguda pel GDAE i DEPANA) i una setmana l'estiu de 1978. La tercera via d'acció estava relacionada amb la declaració com a *paraje pintoresco* dels estanys i la platja de Castelló d'Empúries, per part del Ministeri de Cultura el 1972, cosa que va servir d'empara legal de la campanya de salvaguarda a través de la qual es van aturar les obres el 1977 i el 1978. Entre 1978 i 1983 es van produir negociacions entre l'empresa i la Generalitat per intentar arribar a un acord que per-

metés protegir l'espai, mentre uns i altres buscaven persones expertes que donessin suport a la seva postura.

L'abril de 1982, la IAEDEN, DEPANA i el Centre d'Estudis del Baix Empordà Pere Vè van presentar una proposta de llei de protecció dels aiguamolls als grups parlamentaris que, després de ser esmenada, va ser presentada de manera conjunta al Parlament, el qual va aprovar per unanimitat la Llei 21/1983, de 28 d'octubre, de declaració de Paratges Naturals d'Interès Nacional i de Reserves Integrals Zoològiques

Acte durant la campanya de salvaguarda. Font: Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà.



i Botàniques dels Aiguamolls de l'Empordà. La llei va crear una Junta de Protecció dels Aiguamolls, de la qual van formar part Sargatal, Giró i Llinàs. Sargatal va ser el director de l'espai protegit entre 1984 i 2009, Giró va treballar-hi com a tècnic entre 1984 i 1988 i Llinàs n'és la documentalista des de 1989.

CONCLUSIONS

La mobilització social de caràcter ambiental de les dècades dels setanta i vuitanta va mostrar una gran diversitat quant a

objectius, perfils de les persones participants, grau d'organització, durada, abast territorial i visibilitat pública i mediàtica.

Pel que fa a les campanyes de salvaguarda de la zona volcànica de la Garrotxa i dels aiguamolls de l'Empordà, coetànies, tenen nombroses característiques en comú, com ara la important tasca de divulgació, comunicació, sensibilització i educació ambiental que van dur a terme amb la població local per tal de canviar-ne la percepció inicial sobre el paisatge de la comarca i augmentar així la base social de les reivindicacions.

També van ser capaces de sumar el suport d'altres col·lectius no necessàriament ecologistes o conservacionistes, com el de docents i el d'artistes. Mentre el primer grup permetia arribar a estudiants d'escoles i instituts, la principal aportació del segon grup va ser l'ús d'un llenguatge diferent del científic que va facilitar que els missatges de les campanyes arribessin a més persones. Així mateix, van poder comptar amb l'ajut inestimable dels mitjans de comunicació, que van tenir un paper clau en la difusió de les mobilitzacions i del missatge conservacionista entre la societat catalana. L'impacte mediàtic de les campanyes va anar més enllà del període en què es van desenvolupar, fins al punt que, ja al segle XXI, es van rodar documentals sobre cadascuna d'elles (Folguera *et al.*, 2013; Planagumà i Òmnium Garrotxa, 2017).

Per acabar, voldria ressaltar un altre punt interessant: si bé al principi van haver de recórrer a l'àmbit acadèmic en cerca de legitimació dels arguments científics que feien servir, la participació en les campanyes de salvaguarda va convertir els seus membres més actius en persones reconegudes com a expertes en aquests àmbits. Com va succeir en altres territoris, es va produir una incorporació d'antics activistes a les noves administracions ambientals autonòmiques. És una evidència més de la importància del context de canvi políticococial, que va oferir una sèrie de noves oportunitats que en unes circumstàncies més estables segurament no s'haurien produït. ■

Bibliografia

À. CALERO VALVERDE; T. VICENTE RABANAQUE; J. GIL-FARRERO; F. TALEGO VÁZQUEZ (2023), «La movilización ciudadana para la conservación de la naturaleza: Democracia, autonomía y áreas protegidas», *Investigaciones Regionales – Journal of Regional Research*, 55, p. 77-91.
J. M. CAMARASA; J. SENENT-JOSA (1977), *Salvem Catalunya. El clam popular i la lluita contra la destrucció del patrimoni natural i la contaminació del medi ambient a Catalunya*. Barcelona: Avance.
T. FOLGUERA; D. FERNÁNDEZ DE CASTRO; R. PARRADO (2013), *Entre el cel i la terra. La guerra dels Aiguamolls*. Documental, <https://www.youtube.com/watch?v=HzT7sNjIENs>

J. GIL-FARRERO (2018), *Natura en conflicte. La construcció del patrimoni natural a Catalunya, del franquisme a la democràcia (1955-1992)*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, <http://hdl.handle.net/10803/664107>

J. GIL-FARRERO (2023), «Áreas protegidas en Cataluña (1970-1988): demandas sociales, conservación y ordenación del territorio», *Investigaciones Regionales – Journal of Regional Research*, 55, p. 21-37.
M. PLANAGUMÀ; ÒMNIMUM GARROTXA (2017), *Salvem els volcans*. Documental, <https://www.youtube.com/watch?v=mG82QUCKC90>
F. ROMAGOSA CASALS (2007), *Els Aiguamolls de l'Empordà: un paisatge en transformació*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

(defensa dels espais naturals)

GABRIEL MAYOL ARBONA. Doctor en Història per la Universitat de les Illes Balears

LES MOBILITZACIONS CIUTADANES PER PROTEGIR ESPAIS EMBLEMÀTICS DE LES ILLES BALEARS

L'aparició del fenomen del turisme de masses a les illes Balears a partir de 1960 i el desenvolupament urbanístic conseqüent comportà l'aparició d'un sentiment de pèrdua entre alguns sectors de la societat balear, que propicià l'aparició del moviment ecologista. Aquestes mobilitzacions ciutadanes es van centrar el darrer terç del segle xx i fins a l'actualitat en espais considerats emblemàtics. Aquesta dinàmica d'acció col·lectiva per protegir un espai emblemàtic sense posar el focus en una legislació proteccionista de caràcter general o introduir el factor de classe ha estat anomenada, no sense una càrrega pejorativa, «ecologisme de topònims».

Alhora, la dinàmica parcialment pròpia de cadascuna de les illes Balears i Pitiüses, amb institucions i entitats de caràcter estrictament insular, s'entremescla amb el fet de compartir una legislació emesa per una institució comuna com és el Parlament les Illes Balears. En aquest sentit, la capacitat del moviment ecologista per bastir aliances amb voluntat de ser àmplies i transversals entre diferents entitats de la societat civil no directament relacionades amb la reivindicació proteccionista ha convertit l'ecologisme (o més ben dit, el conservacionisme) en el principal moviment social de les illes Balears durant les dues darreres dècades del segle xx.

Una de les primeres campanyes de reivindicació proteccionista a Mallorca, en paral·lel amb la de sa Dragonera, va ser la mobilització per evitar la urbanització des Trenc (Campos). Aquest espai és un llarg arenal a la costa sud de Mallorca que entre 1975 i 1976 va ser objecte de dos projectes d'urbanització per part d'empreses sueques.

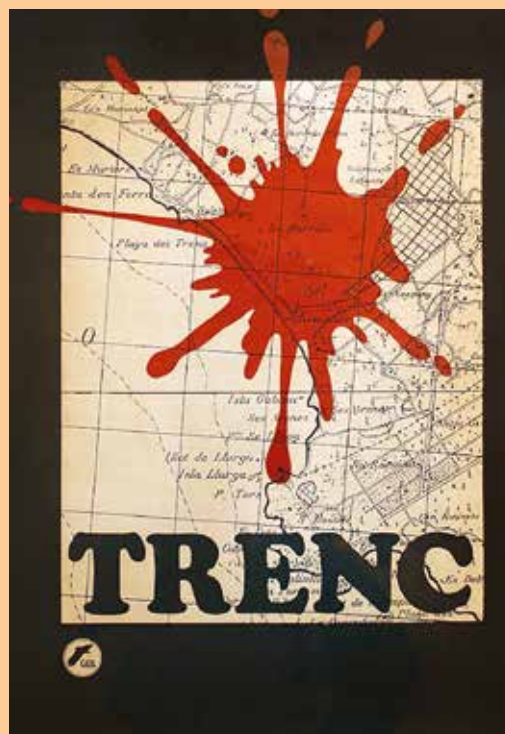
Tot d'una aparegué una primera campanya de protecció encapçalada pel Grup d'Ornitologia Balear (entitat ecologista fundada el 1973, a partir d'ara GOB Mallorca) que començà amb una manifestació d'unes cinc-centes persones a la platja el maig de 1978.

Entrat ja el 1983, el GOB llançà una nova fase mobilitzadora amb la intenció que les noves institucions autonòmiques, amb majoria conservadora del Partit Popular (PP) i Unió Mallorquina (UM), modificassin en clau proteccionista el planejament urbanístic. Tanmateix, el Consell de Mallorca aprovà el mes d'agost la urbanització. La qüestió crispà especialment el municipi de Campos, on es troba la platja des

Trenc, entre un sector del poble favorable a la urbanització i un altre que defensava la protecció.

El GOB, davant la imminència del començament de les obres, convocà una manifestació a Palma que reuní unes deu mil persones. La mobilització va fer reflexionar UM sobre la seva postura: poques setmanes després de la manifestació canvià de parer i es declarà favorable a la protecció des Trenc. Així, la primera meitat de 1984 es començà a tramitar la llei amb el suport d'UM, el PSOE i els nacionalistes del Partit Socialista de Mallorca (PSM) que acabà protegint aquesta platja i el seu entorn amb l'aprovació del text el 31 de maig de 1984.

Cartell de la campanya del GOB per protegir es Trenc entre 1977 i 1984. Font: Arxiu GOB Mallorca.



Un altre exemple de mobilització ciutadana destacada per protegir un espai natural emblemàtic és el cas de l'arxipèlag de Cabrera. En aquest cas, amb la peculiaritat de les dimensions estatal i internacional que va prendre la qüestió. Aquest petit arxipèlag situat al sud de Mallorca havia estat expropiat pel govern espanyol el 1916 en el context de la Primera Guerra Mundial. Des de 1973 s'hi duïen a terme regularment maniobres militars amb foc real contra un entorn natural que cada vegada era més reivindicat per activistes i experts, com per exemple el conegut divulgador Félix Rodríguez de la Fuente.

L'estiu de 1985 començà una campanya amb la participació de Greenpeace, el GOB Mallorca i el PSM-Esquerra Nacionalista per aturar les maniobres militars i protegir Cabrera. L'any següent el vaixell de Greenpeace *MV Sirius* arribà al port de Palma i navegà per les aigües de Cabrera obligant a aturar les maniobres militars. La campanya va prendre una nova dimensió la tardor de 1987 amb una manifestació a la capital mallorquina on unes cinc mil persones reclamaren que Cabrera fos declarat parc nacional.

El conflicte va tensar especialment la federació balear del PSOE, perquè rebien la pressió de les entitats ecologistes i del PSM a Mallorca i alhora eren del partit que ostentava el govern d'Espanya i, per tant, decidia sobre les maniobres militars i podia declarar la protecció de l'arxipèlag.

Un any després, el Parlament Balear, a proposta del PSM, va aprovar per unanimitat una llei per instar el Congrés de Diputats a declarar parc nacional Cabrera. Tanmateix, el govern espanyol del PSOE va endarrerir la tramitació per les implicacions que el tema tenia al Ministeri de Defensa i a la Casa Reial.

La força del carrer perquè s'acceleràs la protecció va tornar a ressorgir el març de 1989, quan gairebé deu-mil persones sortiren en manifestació a Palma per reclamar la ràpida declaració del parc nacional. Finalment, la presa en consideració al Congrés de Diputats va ser aprovada per unanimitat el maig de 1990 i la llei es va fer realitat un any després. Cabrera havia esdevingut un parc nacional encara que el Ministeri de Defensa mantenia la presència a l'illa.

El tema va tenir un epíleg quan els clubs nàutics de Mallorca, amb la connivència del PP, van presentar una iniciativa legislativa popular al Parlament Balear per relaxar la protecció dels fondejos a Cabrera. La iniciativa va ser presa en consideració per la cambra autonòmica, elevada al Congrés de Diputats i rebutjada a Madrid.

L'illa de Menorca, la més septentrional de les Balears, ha tengut històricament un desenvolupament turístic i urbanístic menys intens que Mallorca o Eivissa, fins al punt que s'ha arribat a parlar d'un «retard virtuós» que hauria permès una millor i més àmplia conservació del paisatge i dels valors naturals de l'illa. Tanmateix, Menorca no va poder escapar

d'alguns projectes, alguns molt primerencs, que van fer aparèixer les primeres veus de protesta conservacionistes i, amb el temps, ecologistes.

De fet, cap al 1974 es va posar en marxa la primera gran campanya per preservar l'albufera des Grau, per iniciativa d'entitats socials no ecologistes com l'Obra Cultural Balear, la delegació a Menorca del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears o l'Agrupació d'Història Natural de l'Ateneu de Maó.

La capacitat del moviment ecologista per bastir aliances ha convertit l'ecologisme (o més ben dit, el conservacionisme) en el principal moviment social de les illes Balears durant les dues darreres dècades del segle xx i fins a l'actualitat.

No obstant això, el conflicte per la urbanització de la costa sud del municipi de Ciutadella (Macarella, Macarelleta i Cala en Turqueta) va ser la lluita que donà la carta de naturalesa al moviment ecologista menorquí. Aquests tres indrets situats al sud-oest de l'illa van ser objecte de diversos tràmits administratius entre 1975 i 1978 que els convertiren en urbanitzables i hi propiciaven la construcció.

L'amenaça sobre Macarella, Macarelleta i Cala en Turqueta coincidí –i no és casualitat– amb la creació del GOB Menorca, l'any 1977, com una secció amb una àmplia autonomia de l'entitat fundada a Palma (Mallorca) quatre anys abans. El gruix dels membres eren joves llicenciats i estudiants universitaris que aportaven noves idees i estils de vida a la Menorca que sortia de la dictadura.

L'estiu del 1978 es constituí la Coordinadora per la Defensa del Territori, amb participació del GOB Menorca, que tenia per objectiu aturar les urbanitzacions projectades al sud de la costa ciutadellenca. El repertori de l'acció col·lectiva de la Coordinadora se centrà en una manifestació a Ciutadella on es reuniren unes mil cinc-cents persones el novembre de 1978, una diada ecologista el setembre de 1980 i un concert

(defensa dels espais naturals)

de Maria del Mar Bonet el 1981. Igualment, també formà part, juntament amb el GOB Menorca, dels redactors del document *Un proyecto para la protección de Menorca* (1979). A partir de 1982, la Coordinadora entrà una fase de decaïment fins a la dissolució, en bona part perquè els principals promotors s'incorporaren a la política de partits.

Manifestació a Palma a favor de declarar Cabrera com a parc nacional, el 16 de març de 1989, on participaren joves independentistes. Font: Arxiu GOB Mallorca.



En l'afer de la costa sud, l'Ajuntament de Ciutadella optà pel silenci administratiu i l'empresa promotora es decidí per la via judicial fins que el Govern Balear autoritzà la urbanització el 1984 sense esperar la resolució municipal. Finalment, però, l'Audiència Nacional requerí per sentència el dret de l'Ajuntament d'autoritzar o no la urbanització, que no es va dur a terme perquè el Parlament Balear declarà la zona Àrea d'Especial Interès el 1991.

Com també ha passat a Mallorca, en paraules de Miquel López Gual, a Menorca «més que ecologistes convençuts, el que trobam és una majoria social que s'identifica amb el paisatge». Aquesta identificació amb el paisatge, i en definitiva amb la terra, ha generat un sentiment que a vegades s'ha volgut assimilar com un tret de menorquinitat. Sigui com sigui, també a Menorca, l'ecologisme ha estat el moviment amb més força i més duradors des de la Transició Democràtica i les dècades posteriors.

En el cas d'Eivissa, sense cap dubte, la mobilització ciutadana de caràcter conservacionista més destacada (amb el permís del moviment per protegir Cala d'Hort i la lluita contra les autopistes entre 2004 i 2007) va ser la protecció de les salines d'Eivissa, situades al municipi de Sant Josep de sa Talaia.

Per falta d'espai no entrarem en les mobilitzacions per espais emblemàtics de Formentera, per exemple contra el càmping des Ca Mari.

A Eivissa, l'any 1972 es constituí l'empresa Ibifor, S.A. per urbanitzar les terres al voltant de les salines d'Eivissa,

com permetia el pla provincial d'urbanisme. Posteriorment, l'Ajuntament de Sant Josep aprovà un Pla General d'Ordenació Urbana encara més desenvolupista tot i que quan es presentà el pla parcial per aixecar noves construccions a les salines l'alcalde fou destituït pel govern franquista a causa d'haver-se oposat a la privatització de les platges.

Cinc anys després, el 1977, es constituí la Comissió de Defensa de ses Salines, formada per l'Institut d'Estudis Eivissencs, els partits polítics d'esquerra, el Col·legi d'Arquitectes d'Eivissa i Formentera, el Moviment Pitiús No Violent i altres entitats cíviques. La campanya de mobilització, mai vista fins llavors a l'illa, consistí en obres de teatre, recollida de signatures, dictàmens jurídics, programes de ràdio, conferències i debats. Tot plegat culminà amb la manifestació del 29 d'octubre de 1977, que aplegà gairebé dues mil persones, una xifra que llavors es considerà extraordinària en una societat conservadora i molt poc propensa a les manifestacions.

La pressió popular sobre la Comissió Provincial d'Urbanisme, l'organisme que havia de considerar la urbanització de les salines pocs dies després de la manifestació, es materialitzà en el lliurament de mil set-cents signatures. En la seva decisió, la comissió desestimà el Pla General de Sant Josep per qüestions de forma i de procediment.

Semblava que, temporalment, el perill havia passat. Malgrat això, el 1982 es fundà a Eivissa el Grup d'Estudis de la Naturalesa (GEN) d'una manera semblant com havien aparegut anteriorment el GOB Mallorca i el GOB Menorca. El 1986, l'Ajuntament de Sant Josep aprovà unes normes subsidiàries que deixaven sense amenaçar directament ses Salines, però permetien la urbanització del seu entorn més proper, per exemple la Sal Rossa. El projecte suscità una campanya del GEN amb la recollida de sis mil signatures i una manifestació de mig mil·lenar de participants al passeig de Vara de Rey de la ciutat d'Eivissa. La mobilització va fer que la urbanització es reduís fins a una cinquena part del previst inicialment.

Cap a l'any 1990 es tramità al Parlament Balear la Llei d'espais naturals (LEN) que per primera vegada volia donar una protecció general a una sèrie d'espais emblemàtics de l'arxipèlag.

L'ecologisme eivissenc constituí la Coordinadora Salvem ses Salines perquè la protecció de l'indret fos total i s'hi incloguessin el puig des Corb Marí i el puig des Falcó. La campanya va provocar una forta crispació a les Pitiüses, amb escridassades al president Gabriel Cañellas i als consellers del seu govern i amb anuncis i contraanuncis a la premsa local.

La majoria conservadora, i en contra de la protecció, al Parlament estava en dubte pel canvi de disciplina d'alguns diputats. Els partits d'esquerra ho aprofitaren per introduir una esmena a favor de protegir el puig des Corb Marí i el

puig des Falcó i ampliar la parcel·la mínima per construir en zones protegides. En una sessió agònica, l'esmena s'aprovà per la mínima l'any 1991.

Tot seguit, però, les eleccions autonòmiques del mateix any van donar la majoria absoluta a la coalició PP-UM. A causa de la pressió del PP eivissenc, començà la tramitació d'una rebaixa de la LEN. L'anunci comportà l'aparició d'una nova entitat ecologista amb el nom de la Coordinadora Sí als Espais Naturals i que se cercassin vies per salvaguardar la protecció a Madrid i a Brussel·les.

El grup parlamentari d'Izquierda Unida presentà una proposició de llei al Congrés de Diputats per protegir ses Salines que, tot i les reticències inicials, rebé el suport d'un PSOE que ostentava llavors el govern estatal. Així doncs, el 1995 la legislació estatal protegia ses Salines, però estava pendent de la resolució d'un recurs d'inconstitucionalitat interposat pel Govern Balear per invasió de competències autonòmiques. La protecció definitiva arribà gràcies a les eleccions de 1999 que permeteren majories progressistes al Consell d'Eivissa i Formentera i al Parlament de les Illes Balears. Això donà fruit amb la llei de setembre de 2001 que convertia les salines d'Eivissa en un parc natural.

En conclusió, el lideratge de les associacions ecologistes, la capacitat de bastir plataformes cíviques amb entitats de la societat civil no estrictament conservacionistes i el paper a les institucions dels partits d'esquerra i nacionalista han constituït la dinàmica que ha permès protegir alguns espais emblemàtics de les Illes Balears.

No obstant això, aquestes victòries parcials han estat fruit de la identificació d'una majoria social de mallorquins, menorquins, eivissencs i formenterers amb el paisatge. Això vol dir que hagin de combregar estrictament amb un canvi de model socioeconòmic com el que propugna l'ecologisme o en causes d'indole mundial. Tot plegat fa que després des de la crisi econòmica de 2008, l'entrada en escena de l'emergència climàtica i un qüestionament cada vegada

El vaixell de Greenpeace *Sirius* navegant per aigües de Cabrera per evitar les maniobres militars el juny de 1986. Font: Arxiu GOB Mallorca



major del turisme, el moviment ecologista de les Illes Balears hagi de cercar un discurs, unes pràctiques i una capacitat de bastir de nou àmplies aliances que vagin més enllà de la salvaguarda del paisatge per afrontar uns desafiaments cada vegada més globals. ■

Bibliografia

J.L. FERRER COLOMAR, «La lluita pels espais naturals. El cas de ses Salines d'Eivissa i Formentera», en M. DURAN PASTOR i S. SERRA BUSQUETS (coord.), *Les Illes Balears, un ésser viu. 25 anys d'autogovern (1983-2008)*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 2008. p. 113-130.

M. LÓPEZ GUAL, *El moviment ecologista a Menorca*. Treball final del Màster d'Història Contemporània i Món Actual de la Universitat de Barcelona i la Universitat Oberta de Catalunya, 2017. https://www.academia.edu/36525262/El_moviment_ecologista_a_Menorca_Una_aproximaci%C3%B3_hist%C3%B2rica

G. MAYOL ARBONA, *En defensa de la terra. Mobilitzacions ecologistes a Mallorca (1983-2007)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2021.

S. SERRA BUSQUETS i P. NIGORRA VAQUER (coords.), *Les mobilitzacions per a la protecció del medi ambient a les Illes Balears (1991-2022)*. Palma: Nova Editorial Moll, 2023.

(defensa dels espais naturals)

MARTÍ SERRA RIERA. EHU (Universitat del País Basc)

LES LLUITES PER A LA PROTECCIÓ DELS ESPAIS NATURALS AL PAÍS VALENCIÀ DES DE FINALS DEL FRANQUISME FINS AVUI EN DIA

Al País Valencià, amb un model econòmic fonamentat en l'exportació agrícola, en la implantació d'algunes grans indústries i, sobretot, en l'expansió turística i urbanística des dels anys seixanta, hi ha hagut un conjunt important de lluites per a la protecció dels espais naturals. D'aquestes lluites en destacarem tres, ja que ens permeten situar-nos en tres contextos temporals diferents: el Saler, el Montgó i la Marjal d'Almenara. Tot i que ens centrem en aquests tres espais, hem de recordar que al País Valencià hi ha altres i igualment importants espais protegits, com el Penyal d'Ifac, el Penya-golosa o la Marjal de Pego-Oliva.

La primera gran mobilització fou la campanya «El Saler per al poble», amb l'objectiu d'evitar la construcció d'un gran complex urbanístic a la Devesa del Saler, aprovat el 1964 per l'Ajuntament de València. El projecte afectava un espai de dotze quilòmetres de platges i boscos verges molt propers al centre urbà, seguint la mentalitat desenvolupista de la dictadura. Volien construir-hi unes instal·lacions de luxe per a donar cabuda a 100.000 persones durant l'estiu, que suposaven la construcció i privatització d'un espai d'esbarjo a la natura de la població del Cap i Casal. Només dos quilòmetres de platja quedaven en domini públic, mentre que el conjunt de dunes, boscos i maresmes es pretenia aplanar per a la cons-

trucció. Així, la seva funció com a parc públic desapareixia. Hem de tenir en compte, primer de tot, que aquesta campanya suposa una ruptura amb el conservacionisme anterior, ja que fins aleshores no hi havia hagut mobilitzacions ciutadanes. En tot cas, la primera mostra d'oposició, quasi immediata, vengué de la Real Sociedad Española de Historia Natural, que considerava que era una catàstrofe per a la rica avifauna de l'Albufera. Aquestes primeres reclamacions van culminar en un informe internacional l'any 1968 que, a pesar de no més presentar modificacions compatibles amb el conjunt del projecte urbanístic, fou totalment ignorat per l'Ajuntament. Davant els fracassos de les opcions conservacionistes, a partir de 1970 va aparèixer un nou tipus de lluita molt més mediàtica. En aquests anys, sobretot des d'ambients universitaris i del moviment veïnal, es començaren a plantejar noves qüestions ambientals, encara que no s'autodenominessin ecologistes. A més, dins aquest antifranquisme, hem de destacar que hi havia una clara correlació entre les lluites socials, en ser la Devesa una de les zones naturals d'esbarjo popular de la població urbana de la ciutat de València, i les ambientals. Així, en aquesta combinació de conservacionisme, justícia social, justícia ambiental i antifranquisme, la campanya pel Saler es va presentar com un conflicte entre unes estructures politicoeconòmiques franquistes, capitalistes i espanyolistes i uns activistes ambientals progressistes i nacionalistes valencians. Precisament el factor identitari, estant en joc un paisatge considerat la quintaessència de la valencianitat —com són els arrossars de l'Albufera—, també tingué una gran importància. D'aquesta manera la protecció d'un espai natural es va convertir també en una lluita contra la privatització i la incompetència de les institucions i una manera de donar sortida a les frustracions respecte a la situació política i social provocada pel franquisme. En concret, Germania Socialista va cremar el camp de golf del Parador de la Devesa per a criticar la privatització de l'espai. Per altra banda, l'enginyer i ecologista Guillem Pons Ibáñez va presentar un informe on considerava que la urbanització era «totalmente opuesta a los intereses turísticos, sociales, del pueblo valenciano, y una ofensa a su mentalidad». Afirmà que la privatització era «antisocial» i

Fotografia d'una manifestació per a la protecció del Saler. Font: Universitat de València.



criticà l'ús irracional d'un «Parque Natural esplendido y frondoso». L'Ajuntament tampoc feu cas de les seves aportacions. El principal canvi va venir de la mà de Félix Rodríguez de la Fuente. Aquest, gràcies a les pressions del conservacionisme valencià més dinàmic, el 1970 mostrà en el seu programa les conseqüències de l'especulació i la modernitat amb imatges on apareixien pins arrabassats i peixos moribunds. A partir d'aquest moment *Las Provincias* es bolcà en la defensa de la Devesa des d'una perspectiva crítica.

Principal cartell de la campanya "El saler per al Poble".
Font: Universitat de València.



Entre 1970 i 1974, sobretot a partir de 1973, *Las Provincias* publicà quasi dos-cents articles sobre el Saler on acusava l'Ajuntament de corrupció, gestió irresponsable i expropiació dels béns públics. Coetàniament, una important part de la població es va mobilitzar darrere el lema «El Saler per al Poble», que tenia el suport d'AEORMA (Asociación Española para la Ordenación del Medio Ambiente, primera entitat clarament ecologista de l'Estat), del PCE i de les associacions veïnals. En tot cas, la primera mobilització pública fou a la tardor de 1974, convocada per AEORMA, quan unes dues-centes persones es concentraren a la platja i intentaren plantar una bandera valenciana. Igualment, la debilitat del franquisme va fer que arribessin ordres de cercar la conciliació amb les forces de l'oposició. D'aquesta manera, gràcies a l'altaveu

mediàtic de *Las Provincias*, el Saler era una prioritat dins aquesta política conciliadora. Així, el nou alcalde de València va establir una moratòria, reforçada pel primer consistori democràtic, el 1979, que declarà la Devesa i l'Albufera llocs públics per a l'ús de la ciutadania. Finalment, el 1986 s'hi va constituir el primer parc natural al País Valencià, el Parc Natural de l'Albufera de València.

El segon conflicte que destaquem és el del Montgó, que comença als inicis de la Transició. La Marina Alta era i és considerada una de les comarques més sobreexplotades urbanísticament del País Valencià. En aquest context, el 1974 l'Ajuntament de Dénia va demanar que s'instal·lés una antena de televisió per a millorar la recepció a la localitat. El 1976 es va decidir instal·lar-la just al cim del Montgó. El projecte consistia en una torre de 32 metres, una carretera d'almenys tres metres d'ample per a accedir-hi, una línia de mitja tensió i una subestació elèctrica. Les obres s'iniciaren a finals de 1977 i poc després, el març-abril de 1978, van aparèixer les primeres mostres d'oposició. En primer lloc, l'encarregat del Museu Arqueològic de Dénia s'oposà frontalment al projecte «por los destrozos previsibles» sobre el patrimoni arqueològic. Igualment, no va ser fins al mes següent que va aparèixer la primera crítica amb contingut ambiental al setmanari comarcal *Canfali*. Així, «la construcción de una carretera hasta la cima amenaza el tesoro artístico y ecológico de la montaña». A més, poc després el Centre Excursionista de Xàbia, amb el suport de l'alcalde de la localitat, publicà un comunicat contra el projecte. A partir d'aquest moment les obres guanyaren certa notorietat als mitjans de comunicació i, d'aquesta manera, els sectors progressistes varen començar a debatre sobre les obres i aparegueren les primeres pancartes en contra a Dénia.

Pocs dies després, es va constituir l'Assemblea Ecològica de la Marina Alta –que més endavant s'anomenà Grup Ecologista Montgó–, formada per l'Associació Cultural l'Ocell (Ondara), el Consell de Premis de Cultura Popular de la Marina Alta, l'Ateneu Cultural de Xàbia, el Grup Ecològic Denier, l'Associació de Veïns de l'Ocaive (Pedreguer) i l'Ateneu Cultural de Dénia. Hem de tenir en compte que l'Assemblea i posterior Grup Ecologista va estar format per unes vint persones, sobretot de Dénia i Xàbia. Dins del grup hi havia diverses professions que permetien dur a terme aquesta lluita, com serien biòlegs, geògrafs, docents o arqueòlegs. A més, publicaren un manifest, que va tenir el suport dels partits d'esquerres, altres associacions ciutadanes i persones del món educatiu. Poc després, organitzaren les primeres Jornades Ecologistes del Mediterrani de l'Estat espanyol. Així, va ser possible començar a incloure altres qüestions dins la lluita pel Montgó, com rebutjar la urbanització del litoral i defensar un canvi en el model turístic cercant la preservació dels valors artístics, culturals i naturals. De fet, assenyalava

(defensa dels espais naturals)

ven que «la promoció de la segona residència constituïa una aberració social i que el goig dels beneficis de l'espai litoral ha d'estructurar-se prioritàriament en base a allotjaments de reduït impacte ambiental».

Adhesiu dissenyat per Joan Castejón per a la campanya de protecció del Montgó i emprat pel Grup Ecologista Montgó. Font: Joan Castejón/Aguaites.



Davant d'aquesta reacció ciutadana, l'Ajuntament va ordenar la suspensió cautelar de les obres fins que el Servei d'Arqueologia d'Alacant visités l'indret, cosa que va fer. En tot cas, el 18 d'abril va permetre continuar les obres. Com a resposta l'Assemblea va denunciar que la construcció del repetidor i la seva carretera era una manera de donar pas a noves urbanitzacions. Per això, demanava la dimissió del consistori, «que actua d'esquenes al poble, seguint la trista tònica del règim franquista». A més, continuant amb aquesta escalada de la tensió, el maig de 1978 convocaren una manifestació, encara que amb poca capacitat de convocatòria. Davant aquest fet, l'Ajuntament aprovà una moció per a la protecció urbanística del Montgó, cosa qualificada de demagògica per part de l'Assemblea, recordant actuacions passades i presents. El març de 1979, l'Ajuntament de Dénia, en un intent de legitimar les obres, obligà l'empresa constructora a informar de qualsevol troballa arqueològica.

En tot cas, amb les eleccions municipals d'abril de 1979, va arribar al poder a Dénia UCD, que continuava amb la pretensió de construir la carretera al Montgó. Davant aquest fet, el juny de 1979 es va presentar un escrit avalat per 3.500 persones en favor de la seva protecció i el 23 del mateix mes es cremà una de les màquines de l'empresa constructora. Mentrestant, l'Ajuntament de Xàbia mantenia la posició contrària

al projecte. Finalment, el juny de 1980, la Diputació d'Alacant envià a l'Ajuntament de Dénia la rescissió del contracte de construcció. D'aquesta manera el projecte es va paralitzar definitivament. En tot cas, després d'aquest primer conflicte, el Grup Ecologista Montgó va continuar la seva vigilància respecte a possibles projectes, com el de construcció d'un heliport a les Planes. Finalment, el 1986 l'Ajuntament de Dénia va iniciar l'expedient de declaració de la zona com a Parc Natural, cosa confirmada el 1987 pel Consell de la Generalitat Valenciana.

Finalment, és destacable la Marjal d'Almenara, inclosa en el Catàleg Valencià de Zones Humides (2002), Zona Especial per a les Aus-Lloc d'Interès Comunitari (ZEPA-LIC) (2009), i Lloc d'Importància Internacional del Conveni de Ramsar, un conveni internacional per a la protecció de les zones humides (2018). Per tant, tot i no gaudir de les formes de protecció més conegudes, té una gran importància ecològica mereixedora de ser protegida. A més, aquesta protecció es desenvolupa al mateix moment en què es produeixen una sèrie de perills ambientals. Així, veiem una clara contradicció en unes institucions que teòricament promouien aquestes formes de protecció, però que no impediéssin els projectes destructius. Els conflictes a aquesta zona es produeixen ja entrat el segle XXI i hi podem veure dos aspectes ambientals claus en el País Valencià de l'època: l'urbanisme salvatge i els conflictes pels recursos hídrics destinats a l'agricultura. Hem de tenir present que la situació socioeconòmica i política havia canviat respecte als anys setanta, amb una agricultura reconvertida al regadiu per a l'exportació i amb uns governs del PP que apostaren per l'ocupació urbana de les zones agrícoles més riques, en ser de més fàcil construcció. Aquestes dues qüestions es veuen clarament en la lluita per a la protecció de la Marjal d'Almenara.

La lluita per a la protecció d'aquesta marjal la dugué a terme especialment Acció Ecologista-Agró. Així, per una banda, presentaren un seguit de denúncies provocades per un mal ús i sobreexplotació dels recursos hídrics: el juny de 2000 denunciaren la Confederació Hidrològica del Xúquer per permetre la sobreexplotació de l'aigua en ple estiu, cosa que

Acudiren a les reunions de l'Ajuntament i penjaren pancartes amb un escrit: "Sou uns venuts. La marjal no té preu".

assecava els estanys de la marjal i suposava un impacte mortal sobre la flora i fauna. El 2009 tornaren a denunciar la sobreexplotació dels aqüífers, però aquesta volta a l'hivern per als cultius d'arròs, ja que aquesta sobreexplotació impedia recuperar l'estat de la Marjal. També criticaren l'ús dels pesticides per part dels agricultors, la caça abusiva i la pesca des d'embarcació, què era il·legal i aconseguiren aturar-la. Més enllà d'aquestes denúncies també és destacable que el 2001 llançaren la venda de bons per a comprar la finca on hi ha l'ullal de la marjal, campanya que fou un èxit de convocatòria i permeté comprar la zona només dos mesos després.

Fotografia aèria de la Marjal d'Almenara en què es pot contemplar els usos agrícoles i la urbanització litoral de la zona humida. Font: Jardí Botànic de la Universitat de València.



A tota aquesta conflictivitat causada pels usos tradicionals, hi hem de sumar la que provocà l'onada expansiva urbanística que succeí al País Valencià a principis de segle XXI. Ja el 1997 l'Ajuntament de Sagunt intentà urbanitzar la seva part de la Marjal, intent que repetí el 2001. L'inici de les obres fou denunciat per Acció Ecologista-Agró, a la qual cosa l'Ajuntament respongué donant la llicència d'obres tot i estar el cas davant la justícia. A més, els ecologistes convocaren diferents manifestacions, s'encadenaren a les obres, navegaren dins una séquia abans que fos destruïda per a reclamar la titularitat pública, obriren l'antiga séquia per a inundar de nou la marjal destruïda, alçaren barricades «artístiques» amb els materials de l'abocador incontrolat creat a

l'estany a la vora de la zona en procés de destrucció, acudiren a les reunions de l'Ajuntament i penjaren pancartes amb un escrit: «Sou uns venuts. La marjal no té preu». En qualsevol cas, la justícia donà la raó a l'Ajuntament, cosa que confirmà la urbanització sota la jurisdicció de Sagunt. Per una altra banda, el 2008 es projectà la construcció de dos mil habitatges a Llosa, a la vora de la Marjal, en una zona sense cap habitant i aprofitant el projecte de camp de golf de Xilxes. Hem de tenir present que aquest projecte, a part de l'impacte sobre la Marjal, afectant directament els seus hídrics, suposava multiplicar per deu la població i el territori urbanitzat, separat del nucli urbà, de Llosa. Per tant, Acció Ecologista-Agró presentà a principis de 2009 una sèrie d'al·legacions. En aquests mateixos moments s'inicià el projecte d'ampliar la carretera d'Almenara al mar, amb importants impactes sobre la Marjal. Per això al·legaren la necessitat de reduir-ne la velocitat, situar-hi passos inferiors per als animals i vianants, i instaurar un corredor verd a les dues bandes de la carretera amb arbres autòctons i un carril bici. Cap d'aquestes al·legacions va ser presa en consideració. Finalment, també hem de tenir en compte la lluita constant contra els aterraments dins la marjal, com el cas del 2012 d'un bar de Llosa que volia ampliar l'aparcament i la terrassa, cosa que els membres d'Acció Ecologista-Agró van poder aturar abans que s'acabés de produir.

Per tant, podem pensar, després d'analitzar breument tres casos en tres contextos diferents, que les lluites per a la protecció dels espais naturals al País Valencià tenen una gran importància, ja que gràcies a elles s'han protegit zones de gran importància ecològica i simbòlica, com el Saler, el Montgó o el Penyagolosa. Igualment, també gràcies a aquesta evolució cronològica, s'entén clarament que al llarg dels anys hi ha hagut una sèrie de canvis socioeconòmics i polítics al País Valencià, fins a arribar al paroxisme durant la bombolla immobiliària i els governs del PP, que han fet de les seves administracions elements molt més refractaris a la protecció del medi ambient a principis de segle XXI, a diferència de les institucions valencianes als anys setanta i vuitanta. ■

Bibliografia

Á. CALERO; T. VICENTE; J. GIL-FARRERO; F. TALEGO, «La movilización ciudadana para la conservación de la naturaleza: Democracia, autonomía y áreas protegidas», *Investigaciones Regionales-Journal of Regional Research*, 55/1 (2023), p. 77-91.
I. CERVERA; J.M. RAFET; M.J. RIPOLL; J.V. SÁNCHEZ, «Els conflictes socials sorgits de la planificació i construcció d'infraestructures a la Marina Alta», *Aguaites*, 32-33 (2013), p. 27-52.

S. HAMILTON, *Cultivating Nature: The Conservation of a Valencian Working Landscape*. Seattle: University of Washington Press, 2018.

(defensa dels espais naturals)

JOAN BECAT. Catedràtic emèrit de la Universitat de Perpinyà. Membre de l'IEC

MOBILITZACIONS CIUTADANES EN DEFENSA DELS ESPAIS NATURALS A CATALUNYA NORD

Les lluites per la defensa i la protecció dels espais naturals i del territori comencen a Catalunya Nord amb prou força a l'inici dels anys setanta. Primer centrades en els espais agredits o transformats pel gran projecte d'ordenament del litoral i els excessos de la pressió turística a muntanya, l'emergència de l'ecologisme i la sensibilització de la societat envers medi natural amplien el camp d'acció i el ressò de les lluites, portades primer per unes poques associacions pioneres i ara per moltes entitats i cada vegada més gent. El resultat són onze reserves naturals, altres espais protegits, i la creació, per part del departament del Pirineu Oriental i els elegits locals, de tres grans estructures que contribueixen a controlar millor el territori: Canigó Gran Paratge i dos parcs naturals regionals. Però les lluites són sempre constants i l'estat d'alerta permanent.

LES RESERVES NATURALS

Les primeres reserves naturals

Actualment hi ha onze reserves naturals amb un total d'11.000 ha. Totes han estat objecte de debats, mobilitzacions ciutadanes i de vegades lluites molt dures durant anys. Destacarem el paper de l'Associació Charles Flahault, amb Georges Bassouls i Jean-Jacques Amigó, per gairebé tots els dossiers de classificació, i el del Grup pirinenc excursionista nord-català, amb Antoni Glory, que m'ha ajudat molt per a aquest article.

Les primeres reserves naturals són conseqüència indirecta dels plans directors d'ordenament del litoral Llenguadoc-Rosselló creats 1966 i 1970 per la missió Racine. Preveïen per a la costa sorrenca una estació nova al Barcarès-Leucata, el

reforçament de les existents a Canet, Sant Cebrià i Argelers de la Marenda, i l'autorització de la urbanització de les platges a Torrelles i Santa Maria, o sigui més del 85 % del litoral. Quedaven lliures, però també amenaçades, una franja del lido de l'estany de Canet i les desembocadures del Bordigol i del Tec, on se van focalitzar els moviments de defensa del medi als anys setanta. A la Costa Vermella es programava l'extensió dels quatre pobles existents més una macrourbanització amb port esportiu a Polilles i una altra a Perafita. Les lluites concerniran Polilles, com també l'espai marítim de Banyuls de la Marenda Cervera, i un projecte molt problemàtic en altitud, a la Maçana. Després de construir les infraestructures, l'estat va passar l'ordenament a una societat d'economia mixta del departament presidida per Gaston Pams, senador i alcalde d'Argelers.

La primera reserva natural va ser **el Bosc de la Maçana**. L'espai especulatiu era la fageda de les Colomates, a l'alta vall del riu de la Maçana, amb una urbanització de xalets de luxe amb heliport, i el projecte ja aprovat de Gaston Pams. La fageda serà salvada car l'any 1973 se va aconseguir la classificació de reserva natural nacional (la primera a Catalunya Nord) d'un petit sector del bosc de faig, una iniciativa del laboratori Aragó de Banyuls –amb Josep Travé, que n'havia fet la tesi– i dels primers militants ecologistes. El laboratori depenia de la Sorbona i va mobilitzar intervencions de científics de tot el món. Concernia només 336 ha però, pel fet de ser al mig, aturava l'especulació a tota la zona.

El Bosc de la Maçana té arbres de totes les edats, faigs petits i d'altres enormes de més de tres-cents anys, i a tot arreu arbres caiguts a terra que se podreixen lentament, tots cartografiats i seguits. Són la font de vida i l'hàbitat d'una abundant fauna, especialment d'insectes. És considerat un bosc primari, sense intervenció forestal des de fa cent cinquanta anys, quan el consell municipal d'Argelers la va prohibir. L'any 2021 va entrar en el Patrimoni Mundial de la UNESCO. Les fagedes de tot el cim de l'Albera són excepcionals car formen una illa de faigs al mig d'una vegetació mediterrània. El faig demana humitat al peu i sobretot a l'aire. La troben amb temps cobert car banyen dins els núvols. Ho recorda la toponímia: el cim de l'Albera és el Pic Neulós i tocant a les Colomates hi ha el mas de Torreneules, o sigui dels núvols. Tot i ser protegida, la fageda de la Maçana és de visita lliure. No s'hi pot acampar, llevat d'un bivac d'una nit.



Tocant a la Maçana, la recent Reserva Biològica Dirigida de la vall de **les Moixoses** és una part del bosc de sureda a l'Albera. Té alzinars i més amunt una gran fageda, molt castigats per usos abusius i ara gestionats per l'ONF. Cobreix 684 ha i el decret del 2014 diu que és per deixar una «lliure evolució natural dels ecosistemes forestals típics de l'Albera». S'hi permet circular a peu però no en vehicles, cavalls muntats o bicis.

La reserva natural marina de **Cervera Banyuls** és el segon espai protegit també suscitat pel laboratori Aragó de Banyuls amb el suport de l'opinió i de les associacions nord-catalanes. Va ser la primera de França. Cobreix 650 ha sobre 6,5 km de costa i 2 km dins el mar, i és gestionada pel Departament. És un lloc d'estudi dels biòtops marins i de llur evolució. La pesca hi és limitada i sotmesa a autoritzacions. Per canalitzar la freqüentació s'han dissenyat senders marins amb una educació al capbussament. En concertació amb els actors econòmics, se n'està estudiant l'extensió.

La reserva natural del **Mas de la Riu** (afrancesat en Larrieu), creada l'any 1984 sobre 145 ha, és a la desembocadura del Tec. Al primer esquema director, era zona turística protegida, eufemisme per a les zones agrícoles, i el senador-batlle d'Argelers la va fer passar a urbanització preferent. Dins la reserva, la zona del Bocal del Tec és una platja naturista, primer espontània, dita el Trallo dels Conys pels pescadors de mar que hi practicaven la pesca a l'art. S'hi preveia una ciutat naturista. Va ser objecte de lluites i manifestacions durant anys fins a la creació de la reserva. Hi ha platja, dunes, espais agrícoles i un minso bosc de ribera, amb fauna d'ocells i moltes plantes amb flors.

Un altre espai a debat als mateixos anys va ser el lido sorrenc i les dunes que limiten cap a mar l'**estany de Canet i Sant Nazari**, finalment comprat pel Conservatori del Litoral, més la

riba interior amb sanyes i una important avifauna. Al municipi de Torrelles, **el Bordigol** era un dels últims espais naturals del litoral nord. Per evitar l'especulació immobiliària va ser objecte de lluites des de finals dels anys setanta. Aquesta antiga desembocadura de l'Aglí és avui un espai protegit, amb 62 ha adquirides el 1982 pel Conservatori del Litoral. A **Polilles**, entre Portvendres i Banyuls, en un ample espai deixat pel tancament de la fàbrica de dinamita Nobel el 1984, el grup francès Vivendi preveia una urbanització amb port esportiu. Va aixecar reticències i campanyes de protestes durant anys. Finalment Polilles va ser classificat espai natural i comprat el 1998 pel Conservatori del Litoral. Amb l'impuls de Cristià Bourquin, l'any 2008 se rehabilita en lloc de memòria industrial i de valoració del medi pel Departament, que ho gestiona. Ara és un dels atractius turístics de la Costa Vermella.

Les reserves naturals de Pi i Mentet marquen un tomb

La primera gran lluita a més gran escala pels espais naturals va ser contra una espoliació del territori per capitals colonials amb afany especulatiu, que va fer escàndol i va mobilitzar la gent a Catalunya Nord entre els anys setanta i noranta. És l'afer de les societats belgues de Pi i Mentet. Sis societats dites forestals i pastorals, amb capitals provinents de l'ex-Congo belga i repatriats a Europa en un paradís fiscal, van comprar a partir del 1966 –amb mètodes dignes del Far West, pressions i xantatges– el 85% del territori de Pi i tota l'alta muntanya, on s'havien de fer pistes. A Mentet posseïen 34% del territori, més un 53% de compres especulatives de persones relacionades amb l'operació, o sigui un 87% en total. S'hi preveia una enorme urbanització de sis mil llits quan només quedaven a Mentet quatre habitants censats, més alguns residents secundaris. Per la seua banda, Pi tenia 136 habitants. Una bogeria i una destrossa de tot el territori.

La reacció va venir als anys setanta. S'hi pot veure un canvi d'actitud que deriva del Maig del 68, tant a Catalunya Nord com a Pi i a Mentet. Va començar amb la lluita de militants ecologistes i defensors de la natura, d'excursionistes com el GPRENC d'Antoni Glory, o de militants catalanistes de partits que començaven a presentar-se a eleccions, com Pere Iu Baron, de Vernet. La revista satírica nord-catalana *Truc* va contribuir a difondre el tema fent revelacions. Va ser determinant l'elecció de dos batlles que s'oposaven al projecte d'estació d'esquí: el jove Gerard Rabat, elegit a Pi i originari del poble, i a Mentet Olivier Villalongue, que era l'intendent del liceu Renouvier que cada any acollia l'UCE. Primer van voler conèixer la situació. Va ser mitjançant una enquesta del cadastre i les hipoteques per conèixer les compres, i amb un estudi del CNRS sobre el canvi social a la vall de la Rotjà i Mentet. En va sàller la identificació de les societats i una cartografia on apareixia que gairebé tot el territori era comprat. El contraatac va consistir a demanar la creació de dues reser-

Reserva natural de Mentet: la vall de l'Alemanys des del coll de Mentet. Al fons el pic de la Dona i la portella de Mentet, amb de banda i banda les valls del Ressec i de Queret. És a la part inferior de la vall i al pla de baix, davant del poble de Mentet, que se projectava una urbanització de 6.000 llits.



(defensa dels espais naturals)

ves naturals nacionals protegides, amb un dossier preparat per l'associació Charles Flahault. La flora i la fauna hi són remarcables, com a tot el massís del Canigó. S'hi conservava una ramaderia i el medi era preservat. A més a Mentet hi havia un animal endèmic, el desman del Pirineu, de la família dels talps, una espècie vulnerable i protegida que menja larves i insectes aquàtics dels torrents. Un bon dossier i una necessitat aprovada per l'opinió pública.

Mentet: monument en homenatge a Georges Bassouls, l'impulsor de les reserves naturals nord-catalanes.



Hi va ajudar un canvi d'actitud a França sobre la muntanya, car se va decidir de no fer més estacions integrades ex nihilo. Havien de ser de talla humana i relacionades amb pobles existents. Però el projecte de Pi i Mentet era una jugada ja feta. Amb l'arribada a la presidència de François Mitterrand, les demandes de reserves naturals queien bé car permetien de bloquejar definitivament el projecte d'esquí sense alterar la propietat de les societats belgues i dels especuladors individuals. Les reserves naturals se van aprovar el 1984, confiades a una associació de gestió del municipi amb el suport d'un comitè científic. Són reserves estrictes: no se pot introduir noves espècies d'animals salvatges ni fer danys a la fauna i a la flora, ni acampar o circular amb automòbil. Però se pot pescar, caçar, i fer activitats forestals i pastorals sota la vigilància de la reserva. La partida era guanyada, però no del tot, car les societats belgues van fer una guerra contra els ramaders per dificultar els drets d'ús. Però, finalment, els termes de Pi i Mentet són avui dels més preservats.

Les altres reserves naturals

Sense que calguin tants esforços i amb l'acord dels ajuntaments seguiran sis altres reserves naturals. Decidida l'any 1986, la reserva natural de **Prats de Molló** completa aquest conjunt pel vessant sud: és la franja d'alta muntanya al damunt dels boscos domaniales de l'ONF al llarg del Pla Guillem

i de les Esquerdes de Rotjà. Amb la reserva natural de **Nyer** de 1998, la més tardana, gestionada pel Departament, se completa l'espai protegit centrat sobre Pi i Mentet, que esdevé un espai muntanyenc homogeni d'11.344 ha protegides. Al massís Coronat-Madres, de l'altra banda de la vall de la Tet, són creades l'any 1986 sobre 3.158 ha les reserves de **Noedes**, **Conat** i **Jújols**. A l'alta Cerdanya, vindrà el 1993 la reserva natural de **la Vall d'Eina**, famosa entre tots els botànics i apassionats de l'alta muntanya catalana per la diversitat de la flora, amb espècies endèmiques com el julivert d'isard.

ELS PNR, PARCS NATURALS REGIONALS

El PNR del Pirineu català (Pirineu és al singular en català, com escriu Jacint Verdaguer en l'últim vers del seu poema *Canigó*: «no esbrancaran l'altívol Pirineu»), amb 66 municipis del Conflent mitjà i alt, tot el Capcir i l'alta Cerdanya, va ser creat el 2004 amb l'impuls de Cristià Bourquin, president del consell departamental. No és una reserva natural protegida, tot i que n'hi ha d'incloses, car totes les activitats existents o futures hi són permeses i els municipis conserven les seves prerrogatives. Inclou nou estacions d'esquí i estacions termals. L'objectiu és una coordinació de l'acció pública i afavorir l'entrada del territori dins el desenvolupament sostenible. Ara bé el PNR té un finançament insuficient i topa amb les competències i el desinterès de l'Estat.

Les accions de defensa ciutadanes dels espais naturals dins el PNR han procurat contrarestar projectes o privatitzacions en aquesta estructura que no té les normes i controls de les reserves naturals. A **la vall de Mosset** l'asseguradora Grou-pama ha comprat Covaset, una gran propietat de 1.900 ha on s'havia extret talc i talat el bosc. Per fer-ne una caça privada de prestigi, va prohibir el 2012 la collita de bolets i el pas d'excursionistes. Va ser un escàndol al Conflent amb recull de firmes («Alliberem el Madres»), mocions d'ajuntaments, caminades de protesta i altres activitats, car hi passen els camins seculars del massís del Madres. S'ha fet jugar la llei *Stratae* dels Usatges de Barcelona, sempre vigent a Catalunya Nord, que concedeix als habitants el pas pels camins i l'ús de la muntanya. L'empresa financera va retrocedir. El 2016 un projecte del batlle de Font-romeu preveia **una macroestació d'esquí** que posava en relació les quatre estacions existents al seu municipi i a Bolquera, els Angles i Formiguera. S'hi va oposar una campanya de sensibilització de moltes associacions, una petició amb milers de firmes i una manifestació-caminada a Vallsera. Finalment el projecte va ser parat pels serveis de l'Estat per «incompatible amb el medi ambient», però no abandonat pels promotors.

El Parc natural regional **Corberes-Fenolhedés** és molt recent: es va crear el 2021 després de més de deu anys de gestions. Inclou 69 municipis de l'Auda i trenta del Pirineu Oriental. El PNR és a l'estadi de la definició de les seves accions i

eixos en un territori amb molt interès però poc poblat i per ara sense coherència.

CANIGÓ GRAN PARATGE

El Canigó és la muntanya mítica dels Països Catalans i és una part íntima, gairebé física dels nord-catalans. L'aiguat del 1940 l'havia castigat, amb 1,5 m de pluges diluvianes en tres dies i destrosses arreu, fins a la costa. El servei estatal de les Aigües i Boscos (ara ONF) l'aprofità per comprar o expropiar tot el massís, de les cases de Vernet a les de Prats de Molló, per poder fer obres i repoblacions massives. Però les nombroses pistes forestals fins al límit del bosc han suscitat una freqüentació massiva, excessiva, amb degradació dels biòtops. Molts llocs eren en perill, tot i que el cor del massís, sobre 7.300 ha, fos classificat i en principi protegit.

Un trauma va fer evident la necessitat d'una protecció eficaç i control dels accessos: la desafortunada iniciativa dels municipis de Vernet i Prats de Molló d'obrir una ruta dita entrevalls pel Pla Guillem, amb, el 1994, l'excavació d'una travessia en trinxera que destruïa un espai fràgil a 2.300 m d'altitud. L'escàndol i la mobilització d'entitats i dels muntanyistes van fer tancar la pista i suscitar els primers estudis, que culminaran l'any 2002 amb la creació d'un Sindicat mixt Canigó Gran Paratge, associant els 32 municipis del massís i l'ONF a iniciativa del Consell General i del seu president Cristià Bourquin. Durant uns anys se fa un pla de circulació, se restauren i creen refugis, se dissenyen itineraris per descobrir el massís. El 2012 s'obté el label *Canigó Grand Site de France* (Canigó Gran Paratge), renovat fins ara, i a més es disposa el nom Canigó (i no *Canigou* a la francesa) per al paratge i la muntanya. El label implicava preservar realment la muntanya, promoure

El massís del Canigó des de la reserva natural de Jújols i l'església romànica de Sant Julià de Jújols.



un turisme responsable, posar en valor els paisatges, el patrimoni cultural i la memòria històrica, com la ruta del ferro o la restauració dels edificis de la Pinosa que van ser seu d'un maquis durant la Segona Guerra Mundial. Gestiona també els espais Natura 2000. S'hi han afegit més municipis, fins a 64, amb una zona perifèrica dita dels balcons, amb muntanyes

mitjanes on els excursionistes tenen el Canigó al davant, en tela de fons. El trànsit rodat és limitat dins el massís, amb pàrquings a mitja altura i prohibició més amunt. És un èxit car els comptadors automàtics han registrat un creixement del nombre de visitants, amb més freqüentació dels refugis.

LES MOBILITZACIONS I ELS COMBATS ACTUALS

Com en el mite de Sísif, mai una protecció és definitiva. Cal vigilar sempre car les lluites que semblaven guanyades són a continuar, fins i tot en els espais protegits, amb pressions i rebrots d'iniciatives contràries. L'octubre del 2019 a Prada una petició amb un nombre modest de firmes, però influents, i fulls de propaganda exigien la reobertura de les pistes d'accés a la part més alta del Canigó. Va aixecar una mobilització en contra amb conferències, manifestacions i un *Manifest pel Canigó* que va recollir 12.259 firmes, avui en un volum. Com que el títol del manifest esmentava «el patrimoni natural i cultural català», un text de rèplica oposava la llibertat de pujar en cotxe als independentistes i al «*pseudo vote du 1er octobre en Catalogne*». Les pistes quedaren tancades i la tempesta *Glòria*, amb grans esllavissades, més la sequera que desestabilitza els vessants rocosos, han resolt el tema. Però el 2024 hi ha una altra vegada pressions de grups i de certs municipis per reobrir totes les rutes i pistes d'accés.

També des del 2020 hi ha les amenaces dels **PLUI** (plans locals d'urbanisme intercomunals). El del Conflent (47 municipis) eixampla l'espai urbanitzable i, per compensar la pèrdua de terreny agrícola, classifica com a tal l'espai protegit del massís del Canigó, mentre que a Cerdanya (19 municipis), té incidències sobre l'espai Natura 2000 del Puigmal. Altra vegada alerta d'associacions, dossiers, manifestacions... Car la ramaderia s'alliberaria de les limitacions imposades per la protecció dels espais naturals des de fa vint anys (ús de certs productes fitosanitaris, eludir controls, etc.).

Els altres combats actuals són relacionats amb la forta urbanització, a més del canvi climàtic i la sequera que introdueixen nous fronts. És el cas dels debats i accions per mantenir el cabal dels rius, per la gestió del pantà de Vinçà, per la pervivència de les importants zones irrigables tradicionals, els regatius, i contra l'excessiu bombeig en les capes freàtiques tant superficials com profundes. L'actualitat més mediàtica del 2024 és el projecte de camp de golf amb una gran urbanització a **Vilanova de Raó**. Declarat d'utilitat pública el 2019, l'inici dels treballs ha aixecat l'oposició de moltes entitats, de certs partits polítics i d'una part de l'opinió pública. Una tribuna a *L'Indépendant*, el principal diari nord-català, firmada per 92 universitaris de Perpinyà, alerta sobre els efectes del canvi climàtic a Catalunya Nord i denuncia el projecte de golf. Al març una manifestació a Vilanova reuní més de 4.000 participants demanant-ne la derogació al ministre d'Ecologia i Desenvolupament Sostenible. ■

(patrimoni)

PAULA NIGORRA VAQUER. Universitat de les Illes Balears

ELS CENTRES D'INTERPRETACIÓ DE LA SERRA DE TRAMUNTANA, PATRIMONI MUNDIAL DE LA HUMANITAT

La serra de Tramuntana fou declarada Patrimoni Mundial de la Humanitat l'any 2011 gràcies a la combinació del seu alt valor paisatgístic amb els nombrosos elements patrimonials que s'hi concentren. El paisatge cultural que es configura a partir d'aquests dos pilars és objecte d'anàlisi i difusió en els seus dos centres d'interpretació.

La serra de Tramuntana, a més de ser un indret d'alt valor paisatgístic, concentra un gran nombre d'elements patrimonials de naturalesa molt diversa. Ja al segle XIX, els viatgers que hi arribaren constataren aquesta riquesa i la plasmaren en forma de pintura o bé per escrit. Un dels divulgadors més significatius de la importància de la serra de Tramuntana com a espai natural i patrimonial fou l'arxiduc Lluís Salvador, a finals del segle XIX. La declaració de la serra de Tramuntana com a paisatge pintoresc l'any 1972, els diversos intents de convertir-la en parc natural duts a terme al llarg dels anys vuitanta i noranta del segle XX o el projecte de l'any 2008 d'eleva-la a la categoria de Reserva de Biosfera són alguns exemples de la peripècia per la qual ha passat aquest indret al llarg del conegut com a «procés proteccionista de la serra de Tramuntana», que ha tengut nombrosos avanços i retrocessos.

Ara bé, la culminació d'aquest procés no arriba fins al mes de juny de l'any 2011, amb la declaració definitiva de la serra de Tramuntana com a Patrimoni Mundial de la Humanitat. L'èxit d'aquest projecte en comparació amb els altres rau en el fet que, per primera vegada, no es fonamenta només en els valors

paisatgístics de l'indret, sinó també en els valors patrimonials (culturals, històrics, etnogràfics i artístics).

La serra de Tramuntana es presenta en la categoria de paisatge cultural, és a dir, com un paisatge humà fruit de la interacció entre la naturalesa i les civilitzacions humanes que hi han passat al llarg dels segles. Se'n destaquen elements com la flora i la fauna, els sistemes hidràulics i de defensa, la xarxa tradicional de camins, la morfologia dels pobles i llogarets, les possessions com a unitat bàsica de producció de l'àrea rural, els centres religiosos, l'herència marítima i els costums i les formes de vida tradicionals. Tot això, relacionat directament o indirectament amb el treball de la pedra en sec, imprescindible per a l'explotació i la supervivència a l'entorn.

En aquest sentit, entre l'any 1999 i el 2011 existeixen una sèrie de línies estratègiques, traçades tant en matèria legislativa com, sobretot, sobre el terreny, sense les quals la declaració de Patrimoni Mundial de la Humanitat no hauria estat possible. Aquestes línies estratègiques, que s'han mantengut posteriorment durant els més de deu anys que han passat des de la declaració, es poden dividir en sis categories: activitat normativa i legislativa; impuls de les activitats econòmiques tradicionals; restauració i conservació del patrimoni, les infraestructures i l'entorn; recuperació de camins i creació de la Ruta de Pedra en Sec (GR 221); adquisició i rehabilitació de finques, i difusió dels valors de la serra de Tramuntana.

La finalitat d'aquesta última línia d'actuació, que és la que ens ocupa, és la promoció de l'interès natural, patrimonial, històric i artístic de la serra de Tramuntana. Aquesta tasca, que es podria qualificar de pedagògica, és indispensable per entendre i valorar la riquesa d'aquest indret. Un dels seus pilars fonamentals són els centres d'interpretació, en aquest cas el Centre d'Interpretació del Paratge Natural de la Serra de Tramuntana de Ca s'Amitger i el Centre Serra de Tramuntana de Raixa.

El Centre d'Interpretació del Paratge Natural de la Serra de Tramuntana de Ca s'Amitger es troba al municipi d'Escorca, al cor de la serra de Tramuntana, i més concretament en un dels seus pocs nuclis de població: Lluc. És un equipament destinat a la interpretació, l'estudi i la valoració del patrimoni natural i cultural de tot el conjunt de la serra. El casal que l'alberga, datat del segle XVI, forma part de l'entorn del Santuari de Lluc, propietat del Bisbat de Mallorca. Es va restaurar l'any 1995 amb un conveni entre la propietat i el govern de les Illes Balears, que és qui s'encarrega de la gestió del centre.

Vista de la serra de Tramuntana amb la vall de Sóller al fons. Foto: Pere Andreu.



El principal objectiu d'aquest equipament és que el visitant, un cop immers dins el cor de la serra de Tramuntana, pugui tenir-ne una visió profunda a partir d'un discurs museístic que disposa d'una exposició permanent amb audiovisuals centrada en elements com el paisatge càrstic, la biodiversitat vegetal, el ferreret o el voltor negre. Tot això es complementa amb un conjunt de recursos amb referències científiques, periodístiques, literàries i artístiques, una sala de projeccions, una biblioteca i una zona d'atenció al visitant.

Vista exterior de Raixa. Foto: Pere Andreu.



L'altre objectiu del centre és fomentar la coneixença de la serra de Tramuntana directament sobre el terreny. D'aquesta manera, per una banda, es pot descobrir com ha estat la presència de l'home en aquest indret i l'explotació econòmica tradicional que se n'ha fet a partir dels objectes i les eines del camp que recorden els antics oficis perduts. Per altra banda, es poden conèixer els itineraris, les activitats d'educació ambiental, les activitats esportives, les àrees recreatives, els refugis i les zones d'acampada de què disposa l'indret i, a partir d'aquí, començar a descobrir-lo fent-hi alguna excursió.

Per la seva banda, el Centre Serra de Tramuntana de Raixa es troba al municipi de Bunyola, en una zona de planura situada al peu de la serra d'Alfàbia i molt a prop d'un dels accessos naturals a la zona muntanyosa: el coll de Sóller. El centre està ubicat dins la possessió de Raixa, que és de domini públic i se'n poden visitar tant les cases com els jardins.

La possessió, per la gran bellesa i particularitat que li confereix una reforma feta el segle XIX pel cardenal Antoni Despuig, que la convertí en una vil·la italiana envoltada de jardins, és una de les joies de la serra de Tramuntana i un dels bastions de la seva declaració com a Patrimoni Mundial de la Humanitat. Per tot això, no és d'estranyar que s'escollís com el lloc ideal on ubicar el principal centre d'interpretació. A més, com que es troba just a l'inici de la zona delimitada per la UNESCO, és una aturada indispensable per al visitant abans d'endinsar-se a conèixer *in situ* l'entorn de la serra de Tramuntana.

El projecte, finançat amb fons de l'Ecotaxa, s'inaugurà el 2021 i el visitaren unes 20.000 persones durant el primer any. La

visita s'estructura en sis àmbits, el primer dels quals fa referència als motius d'importància de la declaració de Patrimoni Mundial de la Humanitat. Un segon apartat mostra les singularitats dels vint municipis que en formen part, oferint una visió panoràmica dels elements comuns i diferenciadors dels pobles. El tercer àmbit fa referència als habitants i les tradicions, mentre que la relació entre patrimoni natural i població és el gran objectiu del quart.

El cinquè àmbit reflecteix la duresa del territori i la necessitat de l'esforç humà per adaptar-s'hi i explotar-lo, fet que es concreta en el treball de la pedra en sec. Els sistemes hidràulics, les talaies, els miradors, les torres, els castells, els molins, les tafones, les sitges, les rotes, les eres, els forns de calç, els cellers, els escars, les cases de neu, els pous, les fonts de mina, les sínies, els aljubs o els safareigs són els elements patrimonials més importants del paisatge cultural de la serra de Tramuntana, que es presenten en el sisè àmbit.

Finalment, l'organització del territori, la manera de viure, les llegendes, les rondalles, les festes i les tradicions formen part de l'últim apartat, on també es planteja una reflexió sobre el futur de la serra de Tramuntana.

En definitiva, el que mostren els dos centres d'interpretació presentats és que la difusió dels valors paisatgístics i patrimonials de la serra de Tramuntana ja era considerada una línia d'actuació clau per al reconeixement d'aquest indret a finals dels anys noranta del segle XX i que ho continua essent en l'actualitat. Així, si bé Ca s'Amitger representa el primer intent de creació d'un centre d'interpretació per a la serra de Tramuntana, es pot afirmar que l'espai obert recentment a Raixa ha assolit aquest objectiu, i ha esdevingut el gran nucli cultural i de difusió de l'espai Patrimoni de la Humanitat

Bibliografia

Jaume MATEU, «Los paisajes culturales Patrimonio Mundial como herramientas de gestión territorial. El caso de la serra de Tramuntana de Mallorca», *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 66 (2014), p. 253-270.

Lourdes MELIS i Paula NIGORRA, *El llegat cultural de la serra de Tramuntana*. Palma: Consorci Serra de Tramuntana Patrimoni Mundial, 2024.

Paula NIGORRA, «L'associacionisme ecologista i els moviments en defensa del territori», en *L'associacionisme a les Illes Balears (1976-2019)*. Palma: Lleonard Muntaner, 2023, p. 179-194.

Elisabeth RIPOLL, «El Patrimoni de la Humanitat de la UNESCO a les Illes Balears», en *Turisme cultural: anàlisi, diagnòstic i perspectives de futur*, 1. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2020, p. 211-233.

Sebastià SERRA i Paula NIGORRA, *Les mobilitzacions per a la protecció del medi ambient a les Illes Balears (1991-2022)*. Palma: Nova Editorial Moll, 2023.

(ressenyes)



Sebastià SERRA BUSQUETS; Paula NIGORRA VAQUER (coords.)

Les mobilitzacions per a la protecció del medi ambient a les Illes Balears (1991-2022)

Palma: Nova Editorial Moll. 364 p.

Fa poc més d'un any es va presentar a Palma el llibre *Les mobilitzacions per a la protecció del medi ambient a les Illes Balears (1991-2022)*. En aquesta obra col·lectiva es recullen les recerques de vint-i-dos autors en matèria de sociabilitat mediambiental i mobilitzacions des d'una perspectiva històrica. Fou coordinada pel catedràtic d'història contemporània Sebastià Serra Busquets i la doctoranda en història Paula Nigorra Vaquer.

El llibre, publicat per la Nova Editorial Moll, vol contribuir a difusió del resultat d'una acció puntual de recerca i desenvolupament atorgada per la direcció General de Política Universitària i Recerca de la Conselleria de Fons Europeus, Universitat i Cultura del GOIB. D'aquesta manera, també la universitat pot ajudar la societat a formar-se com a ciutadania crítica, en aquest cas en matèria mediambiental. L'equip que hi ha participat està format per historiadors, però també per membres de col·lectius ecologistes, periodistes culturals i guies turístics, entre altres.

L'obra està estructurada en diferents blocs, dels quals el primer fa un paper introductori. En el primer bloc d'aspectes generals es troben els capítols que analitzen les diferents mobilitzacions de caràcter ecologista dutes a terme entre 1991 i 2022. Així mateix, s'hi inclouen capítols específics sobre la lluita pels paisatges i la seva defensa arreu del territori. També s'hi tracten les anomenades per Margalida Ramis «lluïtes toponímiques»; el possible impacte del proteccionisme territorial i ambiental en els programes polítics, en un text del periodista Miquel Payeras, o la influència de l'aprovació de la Llei d'Espais Naturals (LEN) en les mobilitzacions posteriors.

Els coordinadors han tengut en compte les diferents particularitats de cadascuna de les illes que conformen l'arxipèlag balear i així han presentat una obra global.

En el segon bloc, els autors s'han centrat en les causes més específiques, com foren, en el cas de Mallorca, la defensa d'es Canons (Artà); la de ses Covetes i es salobrar d'es Trenc (Campos); es Carnatge, ses Fontanelles, el Molinar i el seu port, Son Sardina i el pla de Sant Jordi a Palma; les passes per declarar la serra de Tramuntana Patrimoni Mundial de la Humanitat de la Unesco, o el conjunt de

mobilitzacions dutes a terme arreu de la part forana de Mallorca per a la protecció del patrimoni natural.

En el cas de Menorca, trobem la defensa de la zona de Punta Nati, al nord-est de l'illa, i les traves legislatives quan s'intenta complir el propòsit que va dur a declarar l'illa reserva de la biosfera. Pel que fa a les Pitiüses, en destaquen les lluites en defensa de ses Salines i Cala d'Hort a Eivissa, l'oposició a la construcció d'autopistes o el rebuig a les prospeccions petrolieres a només 35 milles de l'illa.

En el tercer bloc es tracten temes transversals que mostren la relació directa entre patrimoni natural i cultural. Així trobem diferents capítols com els dedicats al senderisme a les diferents illes amb el guiatge de Joan Carles Palos a Mallorca i de Marià Mayans a Eivissa; a la importància de la música com a instrument de defensa del medi ambient balear explicada per l'historiador i gestor cultural Tomeu Canyelles, o al paper dels fars de la mà de l'antic faroner i historiador Javier Pérez Arévalo.

Finalment, i no menys important, s'han inclòs en aquesta obra tres blocs complementaris. El primer està dedicat a recollir una selecció de manifestes llegits en concentracions i també hi trobem textos de posicionaments respecte a temes mediambientals transcendents a les illes. Un segon apartat és un recull d'aportacions narratives sobre espais naturals i paisatges coetànies al període analitzat en la recerca, d'autors com Miquel Rayó, Gaspar Valero, Tomàs Vivot, Joan Lluís Ferrer i José Maria Sarriegui i Joan Mayol. El tercer apartat és una relació de catorze textos legislatius, tan consolidats com a propostes legislatives, i també inclou l'accés als debats que es dugueren a terme a les institucions.

Per acabar, cal dir que aquesta obra es troba disponible en format digital i disposa d'un espai web actualitzat gestionat des de la Universitat de les Illes Balears, on es poden trobar molts dels continguts audiovisuals als quan fa referència el llibre. Hi podeu accedir a través del web <https://mobilitzacionsespaisnaturalsib.uib.cat/>.

RAFAEL PUIGSERVER POU. Doctor en humanitats i ciències socials (UIB) i professor de secundària



Gabriel MAYOL ARBONA
En defensa de la
terra. Mobilitzacions
ecologistes a Mallorca
(1983-2007)

Palma: Lleonard Muntaner Editor.
 Pròleg de Miquel Àngel March. Col.
 «L'Arjau», 76. 158 p.

L'historiador Gabriel Mayol Arbona ha publicat una part de la seva tesi doctoral *Les mobilitzacions ciutadanes a Mallorca durant l'etapa autonòmica (1983-2013) en defensa del territori, els drets socials, la cultura i l'autogovern*. I encara que amb el títol sembla que només arrebega la part mediambiental de la tesi, també hi trobem entremesclades les lluites pels drets socials, per la cultura i per l'autogovern, i la seva influència en els canvis polítics. L'obra analitza el conjunt de mobilitzacions ecologistes entre 1983 i 2007 a Mallorca i compta amb un pròleg de l'ecologista Miquel Àngel March.

Mayol descriu les campanyes en defensa d'indrets naturals a Mallorca, com ara la defensa d'es Trenc (1977-1984) i la Punta de n'Amer (1984-1985), «Salvem sa Canova» (1987-1989) o la protecció de Cala Mondragó (1989-1990). El llibre també recull altres manifestacions importants com la defensa de la Llei d'espais naturals (1992) i l'oposició a la incineradora de Son Reus (1992-1995), al boom de noves urbanitzacions (1998) i a la construcció de noves autopistes, com les mobilitzacions «Autovia no!» (2003-2006) i «No al Segon Cinturó» (2003-2007). Tot amb un recull fotogràfic de les campanyes.

L'autor posa de manifest l'impacte que aquestes manifestacions tingueren dins la memòria col·lectiva i la seva evolució. Començaren amb conflictes emblemàtics com sa Dragonera, que combinaren la pressió popular i política amb l'estratègia judicial. A mitjan anys vuitanta, les mobilitzacions foren per salvar indrets concrets, encapçalades per grups locals sota l'empara del GOB, amb l'ajuda a les institucions del PSM i UM, en un moviment solidari amb les causes ecologistes locals. Després es tornà a plantejaments generalistes com «Salvem Mallorca», amb el sorgiment de noves entitats ecologistes. I finalment, es veu un canvi de paradigma cap a una crítica a l'activitat turística que empobreix Mallorca i la seva gent.

RAFEL PUIGSERVER POU. Doctor en humanitats i ciències socials (UIB) i professor de secundària



Joan MAYOL
Natura i cultura
popular a les Illes
Balears

Palma: Lleonard Muntaner Editor,
 2024. Pròleg de Rafel Perelló.
 Col·lecció «Panorama de les Illes
 Balears», 86. 96 p.

Natura i cultura popular a les Illes Balears és el títol de la darrera obra del biòleg Joan Mayol Serra, que ha publicat Lleonard Muntaner Editor. Aquest petit volum es va començar a gestar fa més de cinquanta anys, quan l'autor feia recerca mentre estudiava la carrera de biologia. No és un llibre sobre mobilitzacions, però sí de reivindicació d'un patrimoni cultural i natural que configura la nostra idiosincràsia com a poble.

El llibre s'inicia amb el ric pròleg, tant en l'aspecte temàtic com en el lingüístic, que ha escrit Rafel Perelló Bosch, en el qual es tracten els canvis socials i econòmics viscuts a les nostres illes i com s'ha perdut aquesta relació entre la natura i la cultura popular.

En aquest petit gran llibre, l'autor estableix connexions entre la natura i les arrels populars de la societat de cadascuna de les illes Balears. Mayol aprofundeix en els usos tradicionals de la flora i la fauna emprats durant segles pels costums i la saviesa popular (no sempre encertada) i que formen part del nostre cabal cultural. Hi ha des de creences meteorològiques fins a religioses, passant per usos populars i medicinals.

En l'obra també es troben referències a espècies que envoltaven les illes Balears i que avui ja no existeixen, en part per l'ús que n'hem fet els humans: des del corb marí fins a algunes espècies de tortugues que servien d'aliment durant la Quaresma perquè estaven cobertes d'escates.

Mayol parla fins i tot d'espècies inexistentes com ara els alicorns, els basiliscs, les mòpies o els gambosins, i també de tota la simbologia que envolta els dragons en la cultura de les Balears.

Finalment, trobem gloses i cançons amb referències a flora i fauna silvestres que van ser recollides pel pare Ginard en el seu cançoner popular de Mallorca. Junta-ment amb una bona selecció fotogràfica, arrodoneixen una obra que hauria de formar part de les biblioteques familiars arreu de les Balears.

RAFEL PUIGSERVER POU. Doctor en humanitats i ciències socials (UIB) i professor de secundària

(tria de novetats)



Pere RAMS FOLCH; Josep M. PÉREZ SUÑÉ; David TORMO BENAVENT

Substituts de moneda emesos a la Terra Alta durant la Guerra Civil

Batea: Patronat Pro Batea, 2024. 280 p., 25 €.

El Patronat Pro Batea presenta els resultats del seu darrer projecte col·lectiu, que analitza i documenta les emissions de moneda local durant l'època de la Guerra Civil espanyola als dotze municipis de la Terra Alta. Aquest volum és una revisió del que es publicà l'any 2008 en què s'han incorporat nous exemplars a l'antic catàleg i documentació inèdita que aporta una nova perspectiva del rol dels ajuntaments i el disseny del paper moneda local. A més, els autors aprofundeixen en els motius de l'aparició d'aquesta moneda, les característiques de cada emissió, els actors que participaren en el desenvolupament d'aquesta moneda a la Terra Alta i, finalment, el col·leccionisme institucional i particular, sense oblidar el fenomen de les falsificacions.



Mirades, núm. 8

Benaguasil: Institut d'Estudis Comarcals del Camp de Túria, 2023. 165 p., 10 €.

El nou número de la revista *Mirades* és un recull de les ponències presentades durant les sessions del IV Congrés d'Estudis Comarcals del Camp de Túria, celebrat els dies 24, 25 i 26 de novembre de 2023 al castell de Benissanó. Aquest volum consta de deu articles que es diferencien en dos blocs. El primer comprèn quatre articles sobre diversos aspectes del Camp de Túria en la defensa de València (1938-1939): els precedents medievals, la fortalesa, l'avantguarda de Lliria i notes sobre Serra i Nàquera. El segon bloc consta de sis articles que tracten sobre la participació de les dones en la Guerra Civil espanyola i es fixen en la importància dels centres d'interpretació, la participació de les dones al Camp de Túria, l'Institut Obrer i l'impacte a la Pobla de Vallbona.



David GONZÁLEZ RUIZ **Objectiu Sabadell.** **Història de la fotografia 1860-1936**

Barcelona; Sabadell: Editorial Efadós; Ajuntament de Sabadell, 2023. 200 p., 29,50 €.

Aquest llibre té com a objectiu recuperar i reconèixer els noms dels principals fotògrafs de la ciutat de Sabadell en una reivindicació doble: com a patrimoni local, però també com un dels pols fotogràfics catalans més destacats al llarg del primer terç del segle xx.

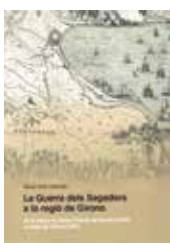
La pràctica fotogràfica a Sabadell es va estendre al ritme de la revolució industrial, impulsada per entitats com l'Acadèmia de Belles Arts, el Centre Català, l'Acadèmia Catòlica o els centres excursionistes. Destaca la brillant generació de fotògrafs d'art que a principis de segle xx era considerada una de les millors de l'Estat, igual que les 31 galeries de retratistes situades al voltant de la Rambla i els carrers adjacents, o el talent de les fotògrafes aficionades Maria Codina i Anita Figueras.



La Riuada, núm. 45

Móra d'Ebre: Associació Cultural La Riuada, 2024. 51 p., 8 €.

L'Associació Cultural *La Riuada* presenta un nou número dedicat al castell de Móra i la baronia d'Entença, una conjunció que va situar Móra d'Ebre al centre de la política medieval catalana. Noms com Guillem, Berenguer, Galbors, Saurina i el mateix Roger de Llúria van estar lligats al castell de Móra els segles XIII i XIV. En aquest volum, Antoni Domènech escriu sobre la valorització i el potencial turístic del castell de Móra, Manuel Romero fa una anàlisi històrica del castell a l'edat mitjana i Loreto Meix presenta un estudi sobre la figura de Saurina d'Entença. A més, Joan Ramon Vinaixa hi aporta un article sobre Louis Gabriel Suchet durant la seva estada a Móra d'Ebre i Gemma Sastre fa un repàs als vint anys de la Fira del Llibre Ebrenc.



Xavier SOLÀ COLOMER **La Guerra dels** **Segadors a la regió de Girona**

Girona: Diputació de Girona, 2024. 463 p., 24 €.

L'obra, basada en les fonts notariales del període, s'estructura en blocs que es combinen cronològicament i temàtica. Els protocols notariales aporten informació que permet una anàlisi més detallada amb relació a temes del dia a dia i a l'afectació material, i també emocional, de la guerra en la població.

El primer bloc cerca els orígens del conflicte, mentre que el segon estudia els fets de Santa Coloma de Farners, que marquen l'inici de la guerra a la regió de Girona. Els següents analitzen l'actuació de l'Església; la dècada en què la ciutat de Girona va ser sotmesa als exèrcits i la monarquia francesa; els enfrontaments bèl·lics a la regió de Girona; el factor humà de la guerra amb les universitats com a protagonistes, i el moment final de la contesa.



Miquel Àngel CASASNOVAS
Prevenir el contagi.
Antoni Ramis i Ramis
i la història de les
epidèmies a Menorca
(1824)

Maó: Institut Menorquí d'Estudis,
 2023. 171 p., 10 €.

El jurista i historiador maonès Antoni Ramis i Ramis (1771-1840), impressionat per la virulència de la pesta de Mallorca de 1820 i el posterior brot de febre groga a Menorca, va voler fer un toc d'atenció als menorquins que no semblaven preocupats per les epidèmies. Per fer-ho va recollir notícies històriques sobre les epidèmies a Menorca que incorporaven debats sobre les mesures que s'havien d'adoptar enfront de les malalties contagioses. El resultat va ser un opuscle publicat uns anys més tard, el 1824, amb el títol *Noticia de las pestes de Menorca*. Es tracta d'una obra que, a diferència d'altres de l'autor, no ha estat reeditada en facsímil i ara es presenta amb un estudi introductori.



Sergi ALIAGAS LLURBA
Reusencs i revolucio-
naris: La sessió local
del Partit Obrer
d'Unificació Marxista
a Reus

Reus; Tarragona: Centre de Lectura de Reus; Arola Editors, 2024.
 148 p., 27 €.

El llibre situa el context d'un moviment polític, el POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista) reusenc en els anys trenta. La nova documentació d'arxiu localitzada ha permès ampliar la informació que es tenia sobre la secció local i els seus militants. L'estudi traça un fil conductor que ressegueix els orígens del comunisme dissident a Reus des de les acaballes de la dictadura de Primo de Rivera, i que s'estén fins a l'exili d'alguns militants poumistes un cop acabada la Guerra Civil. S'elabora una anàlisi de l'activitat del BOC i el POUM a Reus, tot posant en relleu la importància de la secció local en el context general del partit, així com el paper que aquest va tenir en el marc de la lluita de classes a la ciutat.



Agustí ALCOBERRO
Francesc de Castellví
i Obando (Montblanc,
1682 - Viena, 1757).
La memòria de la
Guerra de Successió

Barcelona: Rafael Dalmau Editor,
 2023. 278 p., 22 €.

Aquesta biografia recull elements de la vida de Francesc de Castellví després d'anys de recerca sobre la Guerra de Successió, la postguerra i l'exili. L'obra té com a font principal les seves *Narraciones históricas*, però s'aporten també documents originals de nombrosos arxius, en especial catalans, italians i austríacs.

Francesc de Castellví va participar en la guerra però sobretot es va centrar a preservar-ne la memòria. Va ser capità de la Coronela durant el setge. Va retornar a la Conca de Barberà després de l'Onze de Setembre i va patir la repressió borbònica. El 1726 es va exiliar a Viena, on va poder entrevistar-se o establir correspondència amb molts dels protagonistes de la contesa i va accedir a molts arxius. Va morir a Viena sense haver pogut publicar la seva obra.



Miscel·lània del
CERE, núm. 33

Flix: Centre d'Estudis de la Ribera
 d'Ebre, 2023. 357 p., 25 €.

La revista comença amb un dossier format per nou treballs sobre una aproximació històrica i arqueològica al procés de formació del nucli antic de Tivissa; noms de lloc i de persona d'origen àrab i mossàrab del terme municipal; notes sobre la construcció d'una nova església de Tivissa al segle XIV; Castelló i Maçalepha; la Guerra del Francès a l'Ebre; l'escalada a Tivissa; els refugiats de guerra a través de l'obra de Josep Callau i Nogués, i els camins del peix a la muntanya de Tivissa. A més, s'hi troben articles sobre les Ordinacions d'Ascó de 1520, l'exèrcit de Suchet i la Junta Superior d'Aragó, Josep Nogués, l'estratègia de desenvolupament turístic, els forns d'oli de ginebre i la fotografia amateur, com també notes sobre l'espírit de tardor a la Ribera d'Ebre i un treball de recerca sobre rutes per la Palma d'Ebre.



Lluís DOMÈNECH I
MONTANER
Sant Benet de Bages

Canet de Mar: Centre d'Estudis
 Lluís Domènech i Montaner,
 2023. 165 p., 15 €.

Es tracta d'un estudi històric patrimonial sobre el monestir de Sant Benet de Bages realitzat per Lluís Domènech i Montaner l'any 1905. La seva intenció era que formés part d'una publicació més àmplia sobre el romànic català que finalment no va poder acabar a causa de la seva activitat política i la dedicació professional com a arquitecte. El material autògraf es conserva a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. L'estructura d'un estudi monogràfic es nodreix tant de la informació del monument recollida in situ com de la bibliografia contemporània i precedent. La publicació recupera l'original que ha estat inèdit fins a l'actualitat amb un estudi introductori del doctor en Història de l'Art Joaquim Graupera.

FRANCESC VISO. CCEPC**JORNADES COMUNITAT I PATRIMONI: LA SECULARITZACIÓ DEL PATRIMONI. PALAU BOFARULL DE REUS. DISSABTE, 5 D'OCTUBRE DE 2024**

Des de l'any 2022, la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, l'Institut Ramon Muntaner i la Diputació de Tarragona organitzen cada dos anys una edició de les jornades que porten per títol genèric Patrimoni i Comunitat. Jornades dels Centres d'Estudis.

La primera edició, celebrada el dissabte 19 de novembre de 2022, es va dedicar a la temàtica de «Conscienciació i identitat» i s'hi van programar diverses ponències i exposicions de projectes arribats de territoris de tot l'àmbit lingüístic. Les aportacions han estat recollides aquest 2024 en les actes, coeditades amb Onada Edicions.

La segona edició d'aquestes jornades, que tindrà lloc al Palau Bofarull de Reus el dissabte 5 d'octubre de 2024 enfoca els continguts en «La secularització de patrimoni».

El patrimoni, material i immaterial, de la nostra cultura és producte de dinàmiques històriques que han anat configurant els comportaments col·lectius com rituals, festes o pràctiques socials diverses, i també molts dels llocs on aquests tenen lloc. La majoria d'aquests comportaments comunitaris que avui formen part del nostre patrimoni cultural deriven de processos de transformació de pràctiques amb funcions i significats religiosos, que han anat perdent aquesta funció i s'han substituït per pràctiques laiques, és a dir, que ja no tenen cap referència directa a creences o usos religiosos. Aquest procés de transformació de la funció religiosa cap a funcions o usos laics és el que sol anomenar-se *secularització*.



La secularització és un procés que es dona al llarg del temps i presenta una gran varietat de causes i formes. En alguns casos, pot ser el resultat de conflictes bèl·lics o socials, com és el cas de molts edificis, esglésies, convents, etc. que van ser secularitzats i avui tenen usos diversos, des de museus a centres cívics i molts altres. En els casos de pràctiques col·lectives, normalment es deu a processos d'evolució de les creences col·lectives. Així, per exemple, pel que fa a les pràctiques socials, en moltes de les festes i els seus components, en els rituals de pas, en danses i jocs, o en romeries, aplecs, etc., encara és possible reconèixer el component religiós original, avui transformat en ritual d'afirmació col·lectiva o simplement en pràctica civil. Però en molts casos, l'antiga funció religiosa s'ha fet opaca per a la majoria. Conèixer la complexa di-

namica d'aquest procés de secularització és contribuir a la consciència dels valors patrimonials de la nostra comunitat.

Analitzar i reflexionar sobre aquest aspecte del nostre patrimoni cultural, i sobre les diverses formes i varietats d'aquest procés secularitzador, és l'objectiu d'aquesta jornada, en el marc del cicle sobre Patrimoni i Comunitat.

Tindrà lloc durant tot el dissabte 5 d'octubre, amb les sessions acadèmiques durant el matí i a continuació un dinar i una visita cultural. L'assistència a la jornada és gratuïta, prèvia inscripció. Aviat donarem a conèixer el programa detallat a www.ccepc.cat.

Tindrà lloc durant tot el dissabte 5 d'octubre, amb les sessions acadèmiques durant el matí i a continuació un dinar i una visita cultural. L'assistència a la jornada és gratuïta, prèvia inscripció. Aviat donarem a conèixer el programa detallat a www.ccepc.cat.

Directors: Ramon Arnabat (URV), Josep Santesmases (CCEPC), Coordinació d'aquest número: Sebastià Serra Busquets; Producció: L'Avenç; Disseny original: Can Seixanta; Tria de novetats: Hèctor Isidro (IRMU); Dipòsit Legal: B. 47.520-76; ISSN 2339-6997

Consell de redacció: Victòria Almuni (C.E. Seniençs), Joan Busqueta (UdL), Bernat Campins (Institut d'Estudis Baleàrics), David Cao (P. Estudis Osonencs), Meritxell Ferré (Centre de Lectura de Reus), Narcís Figueras (UOC), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Andreu Ginés i Sánchez (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Manuel Lopez Esteve (UdL), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Jordi Morell (Taller d'Història del Clot), Manuel Pastor (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Jaume Perarnau (Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya), Joaquim M. Puigvert (UdG), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Sagner (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (Fundació Bosch i Cardellach), Francesc Viso (CCEPC).

Consell assessor: Agustí Alcoberro (UB), Ferran Archilés (UV), Josep Casanovas (UVic-UCC), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca. UIB), Marina Miquel (Subdirecció general del Patrimoni Arquitectònic, Arqueològic i Paleontològic), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytavi (UPVD), Santi Ponce (UVic-UCC), Joan Santacana (UB), Antoni Virgili (UAB).
<http://www.irmu.org/projects/plecs>.

Revista editada per:

Amb le suport de:

